

ŞÜPHE İNKÂR İLİŞKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU*

ÖZET

Kur'an'da şüpheyi anlatan pek çok kavram vardır. Bu kavramların geçtiği âyetler, şüpheyi konu olan şeylerin metafizik unsurlar olduğunu açıklar. Kur'an'da geçen bu tür şüphecilik, dinî değer ve ilkeleri inkâr eden, onlara karşı çıkan bir tutumdur. İlâhî değerlere karşı çıkan inkârcıların içlerini kemiren kuşku, onları huzursuz eder, kaygı içerisinde bırakır. Kur'an, ilâhî değerler karşısında kuşkucu tavır takınanların şüphelerini gidermek için her türlü kanıtı sunmaya çalışır.

Anahtar kelimeler: Kuşkuculuk, şüphe-inkâr ilişkisi, dinî değerler, kaygı.

ABSTRACT

DOUBT LEADING DENIAL İN QURAN

There are many concepts expressing and explaining 'doubt'. Verses including these concepts say that material/realm for doubt is metaphysical subject. That kind of sceptic behavior mentioned in Quran denies and opposes to religious principles and values. Unbelievers of divine principles are continuously disturbed, bothered by this doubt and stay worried about it. Quran tries to give all kinds of evidence to remove doubts of people who are sceptic about religious principles and values.

Keywords: Sceptic, doubt-deny relation, Religious values, Anxiety.

Giriş

Kur'an'da şüpheyile¹ ilgili kavramların yer aldığı âyetlerde, şüphenin objesinin metafizik unsurlar olduğu görülür. Metafizik unsurlardan şüphe duymanın açıklandığı

* İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Türkçe'de şüphe, bir konuda kesin bilgi veya kanaate varamamaktan doğan tereddüt, kararsızlık, kuşku, kestirememeye, zan, ihtimal, emin olamama, endişe, kaygı, vesvese, kuruntu, işkil, inançsızlık, herhangi bir şeyin var oluşuna inanmayış manalarında kullanılır. (Ahmet Fidan ve Diğerleri, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, M.E.B., İstanbul, 2000, IV/2705; İsmail Parlatur ve Diğerleri, *Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1998, II/2105; Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s. 1434) Türkçe'de şüphenin eşanlamlısı olan kelime kuşkudur. Kuşku kelimesi, korku ve ürkeklik gösterme, huylanma, pirenlenme, işkilin sebep olduğu uyanıklık hali, şüpheden kaynaklanan vesvese, vehim, bir şeyle, olguyla ilgili gerçeğin ne olduğunu tam olarak bilememekten doğan kararsızlık ve başkasının içtenliği noktasında güvensizlik hissi, zihnin bir varlık ya da olgu hakkında var ya da yok diyemeyip duraksaması, bir inanca varmada belirsizlik ya da bocalama hali, aynı anda hem bir şekilde hem aksi doğrultuda düşünebilme, başkalarının iyi niyet ve amaçlarını kötüye yorarak işkillenme duygusu anlamlarında kullanılır. (Remzi Öncül, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, M.E.B., İstanbul, 2000, s. 738; Mithat Enç, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, Karatepe Yayınları, Ankara, 1990, s. 102; Fidan ve Diğerleri, *a.g.e.*, II/1807; Parlatur ve Diğerleri, *a.g.e.*, II/1422-1423; Püsküllüoğlu, *a.g.e.*, s. 1030) Şüphe kelimesi Türkçe'ye Arapça'dan geçmiştir. Arapça'da "eş-şübhe" kelimesi, iltibâs (anlaşılmaz, içinden çıkılmaz, karmaşık), meşru olan ile olmayan, doğru ile yanlış arasındaki belirsizlik, karışıklık, iki ya da daha fazla şey arasında kararsız kalma, bir şeyin olup olmadığı hakkında oluşan tereddüt, şek manalarına gelir. (Muhammed Ali İbn Ali İbn Muhammed et-Tahânevî, *Keşşâfu Istulâhâti'l-Funûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, II/544; Hasan Akay, *İslamî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1995, s. 450) Arap dilinde şüphe anlamında

âyetlerde, şüphenin türü hep “inkârcı şüphe” olarak geçer. Şüphe, metafizik gerçeklikleri inkâr eden inkârcıların inkârlarının bir motivi, tamamlayıcı elemanı olarak iş görür. Kur’an zaman zaman, inkârcıların nasıl şüphe duyduklarını belirtir. Zaman zaman da, metafizik gerçeklikten kuşku duyulamayacağını, duyulmaması gerektiğini, kuşku duyanlardan olmamayı salık verir. Şüpheyile ilgili üç kavramı –“eş-şekkü”, “er-raybu”, “el-miryetü”- neredeyse hep “inkârcı şüphe” anlamında kullanır. Bu yüzden araştırmamızı “inkârcı şüphe” konusuyla sınırlamayı uygun bulduk.

Kuşkuculuk ilk kez Kur’an’da konu edinilmiş bir insan tavrı değil, düşünce tarihi boyunca hep var olmuş bir tutumdur. Düşünce tarihinde yerini alan kuşkuculuk akımlarını ana hatlarıyla ortaya koymak, bunları Kur’an’ın kuşkuculuktan söz eden âyetleriyle mukayese etmek istiyoruz. Kur’an’ın işaret ettiği kuşkuculuk örneklerini düşünce tarihinde de bulabilmeyi amaçlıyoruz. Kur’an’ın üzerinde durduğu inkârcı kuşkudan ayrılan diğer kuşku çeşitlerini –örneğin yöntemli şüpheyi- tespit etmeyi ve aradaki farklı noktaları belirlemeyi yani her şüphenin inkârcı şüphe olmadığını ortaya koymayı hedefliyoruz.

Araştırmamızda ayrıca kuşkunun ruhbilimsel temellerine ve şüphenin inançsızlıkla olan ilişkisine kısaca yer vereceğiz.

Araştırmamızda kuşkuculuğun düşünce sistemleri arasında ele alınış biçimlerini inceledik. İman-şüphe ilişkisine ve inkâr-şüphe ilişkisine kısaca yer verdik. Şüpheyile ilgili Kur’an’da geçen kavramların anlam çerçevelerini belirlemeye çalıştık. İnkârcı şüpheyile ilgili âyetleri, şüphenin objesini esas alarak, hangi konuda şüphe edildiğini dikkate alarak sınıflandırdık.

I. Düşünce Sistemlerinde Şüphe

Şüpheciliği iki başlık altında incelemeyi uygun bulduk. Önce ilkçağ felsefesinde şüpheciliği ele aldık. Kur’an’ın konusu olan inkârcı şüphecilik ile benzer özellikleri dolayısıyla ilkçağ düşünürlerinden bazılarının şüphecilik anlayışlarına değindik. İkinci olarak şüpheciliği bir yöntem kabul eden düşünürlerden Gazzâlî ve Descartes’in

---

kullanılan ve aynı zamanda Kur’an’da geçen “eş-şekkü”, “el-miryetü” ve “er-raybu” gibi başka kelimeler de vardır. Bu kelimeleri, Kur’an kavramları başlığı altında ayrıca ele alacağız.

görüşlerine yer verdik. Böylece inkârcı şüphenin metodik şüpheden farklı olduğunu ortaya koymayı amaçladık.

A. İlkçağ Felsefesinde Şüphencilik

Düşünce tarihinin en eski kuşkucuları sofistlerdir. Sofistler, İtalya'da, Yunanistan'da yetişmiş ilk şüpheci düşünürlerdir. Bunlar arasında en tanınmış olanlar Protagoras ve Gorgias'tır. Septisizm (şüphencilik), esas itibarıyla sofistlerin şüpheci eğilimlerini sistemleştiren bir ekoldür. Bu nedenle septisizm, sofistlerin geliştirilmiş ve sistemleştirilmiş şüpheci eğilimleri olarak değerlendirilir. Başta Protagoras ve Gorgias olmak üzere bütün sofistler, herkes tarafından kabul edilebilecek ortak doğruların, kesin ve mutlak bilginin olmadığını, doğrunun herkese ayrı görünen bir durum olduğunu, kişiden kişiye değişiklik arz ettiğini savunarak, kuşkuculuğu felsefî düşünüşü olanaksız kılacak derecede ileri götürmüşlerdir.²

Bilgiyi öznellik ve algının göreceliğiyle temellendiren sofistler, “insanın doğruluğun ölçütü olduğunu” söylemişlerdir. Ortak olarak empirist ve rölativist bir yaklaşım sergileyen sofistler, öte yandan septisizmi, kesin ve mutlak bilgi imkanına duyulan güvensizliği paylaşmışlardır. Zaman zaman septisizmle yetinmeyen sofistler, gerçek ve nesnel doğruya ulaşamayacağı, bilginin bir yanılsamadan ibaret olduğu, hiçbir şeyin bilinemeyeceği, her tür bilginin değersiz ve anlamsız olduğu, bilginin imkansızlığı gibi yaklaşımlarıyla gerçek bir nihilizmin temsilcisi görüntüsünü vermişlerdir.³

Sofistlerin önde gelenlerinden Protagoras, tarihsel süreçte ilk şüphelenen düşünürdür. Protagoras, “İnsan her şeyin ölçüsüdür, her şey, bana nasıl görünürse, benim için öyledir, sana nasıl görünürse senin için de öyledir...” diyerek, algıda göreceliği, özneliği, bir şeyin doğruluğunun onu algılayan insana göre olduğunu, bilginin doğruluğunun ve değerinin kişiden kişiye değiştiğini belirtmiştir. Ona göre,

² Sebahattin Arıbaş, *Felsefeye Başlangıç*, Sezer Ofset, Malatya, 1997, s. 52; A. Bâki Güçlü ve Diğerleri, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2002, s. 862; İbrahim Agâh Çubukçu, *Gazzalî ve Şüphencilik*, AÜİF Yayınları, Ankara, 1989, s. 17; Muhammed Bakır es-Sadr, *Felsefemiz*, Çev. Abdurrahman Sarıoğlu, Endişe Yayınları, Ankara, 1991, I/205.

³ Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Bursa, 2000, s. 83-84; Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü*, BDS Yayınları, tsz., 168; A. Kadir Çüçen, *Felsefeye Giriş*, Asa Kitabevi, Bursa, 1999, s. 84-85.

herkes için kesin ve saltık bir bilgi edinmek olanaksızdır. Dış âlemde değişmez bir hakikat yoktur. Tanrı konusunda da kuşkuculuğunu sürdüren Protagoras, Tanrı hakkındaki her tülü bilgi ve var olma durumunu yadsımıştır. Tanrının varlığının kesin olarak bilinemeyeceğini ileri sürmüştür.⁴

Protagoras'ın izleyicilerinden Gorgias, zaman zaman, “hiççilik” olarak adlandırılan bir kuşkuculuğun savunucusu olmuştur. Kuşkuculukta o kadar ileri gitmiş ki, yokçuluğa/nihilizme yaklaşmıştır. Göreceliği aşırı bir biçimde geliştirerek, görüşlerini hiççiliğe vardırılmıştır. Bir yandan hiçbir şeyin –rasyonel gerçeklerin- var olduğunun söylenemeyeceğini iddia ederken, bir yandan da bilginin imkansızlığını kabul etmiştir. Hiçbir düşünce bilgi değildir derken, görünüşten başka her şeyi inkâr etmiştir. Onun anlayışına göre, hiçbir şey var değildir, varsa bile insan onu kavrayamaz, tanıyamaz, var olsa ve kavranabilse bile, bu bilgi diğer insanlara aktarılamaz, başkalarına tanıtılamaz.⁵

Her türlü bilgi olanağını yadsıyarak işin doğası gereği hiçbir şeyin hiçbir koşulda bilinemeyeceğini, insan zihninin hiçbir zaman kesin doğrulara ulaşamayacağını savunan, hiçbir düşünce alanında nesnel bilginin söz konusu olamayacağını ileri süren kuşkuculuk anlayışına “sonuna dek götürülmüş kuşkuculuk” (olumsuzlamacı kuşkuculuk, sürekli kuşkuculuk) denir. En köktenci, en aşırı bir özellik gösteren salt kuşkuculuk, her türlü bilginin olanaksız olduğunu söyler, bilginin imkanını yadsır. Aşırı formunda kuşkuculuk, bilgiye olanak tanımaz, ‘bilgi’ adı verilen şeyin gerçekte kesinlikten uzak bir sanı/yanılgı olduğunu kabul eder. Kararlı kuşkuculuk, agnostisizm/bilinemezlik ve nihilizme yakındır. Bir maksada dayanmaksızın, rastgele ortaya çıkan, sırf şüphelenmiş olmak için apaçık olandan bile şüphe tehlikelidir.⁶

⁴ A. Kadir Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, Asa Kitabevi, Bursa, 2001, s. 59; Çüçen, *Felsefeye Giriş*, s. 85; Çubukçu, a.g.e., s. 17; Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 388-389.

⁵ Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, s. 59; Çüçen, *Felsefeye Giriş*, s. 85; Çubukçu, a.g.e., s. 18-19; Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, s. 389; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, Ankara, 1997, s. 431.

⁶ Mustafa E. Erkal ve Diğerleri, *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s. 235; Cemal Yıldırım, *Çağdaş Felsefe Sözlüğü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s. 126; İhsan Turgut, *Felsefenin Temel Sorunları*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998, s. 71; Güçlü ve Diğerleri, a.g.e., s. 862; Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, tsz., s. 121; John Herman Randall, Jr. Justus Buchler, *Felsefeye Giriş*, Çev. Ahmet Arslan, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, İzmir, 1982, s. 72; Timuçin, a.g.e., s. 168; İvan Frolov Yönetiminde Bilimler Akademisi, *Felsefe Sözlüğü*, Çev. Aziz Çalışlar, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 288; M. Rosenthal, P. Yudin, *Felsefe Sözlüğü*, Çev. Aziz Çalışlar, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1997, s. 470.

Septisizmin ilk temsilcilerinden Pyrrhon (Piron/Pirhon), bu akımın kurucusu olarak gösterilmiş, kurucusuna gönderme yapılmak suretiyle septisizme “Pyrrhonizm” denmiştir. Pyrrhon ve takipçileri kuşkuculuğu bir felsefî akım haline getiren düşünürlerdir. Sistemli bir felsefe akımı olarak kuşkuculuk, felsefe tarihindeki yerini Pyrrhon sayesinde almıştır.⁷ Pyrrhon, “bilgide insanı mutluluğa ulaştıracak bir gücün olup olmadığı” sorusuna cevap aramıştır. Bilgide insanı mutluluğa ulaştıracak gücün olmadığı kanaatine vararak, yargıdan kaçınmayı, bilgiden vazgeçmeyi, yargısızlığı önermiştir. Kuşkucu felsefenin, insanları kuruntulardan, hiçbir gerçeğe dayanmayan korkulardan kurtarabileceğine, istenen mutluluğu sağlayabileceğine inanmıştır. Eğer insan, “Şeyler gerçekte ne gibidir? Bizim onlara karşı tavrımız ne olmalıdır? Bu tavır bize ne kazandıracak?” sorularına doğru cevap verebilirse mutlu olabilir demiştir. Bu sorulara verilecek doğru cevapları ise şöyle açıklamıştır: Şeylerin gerçekte ne oldukları bilinemez, onlar hakkında kesin bir şey söylenemez, varlıkların kendilerini hiçbir zaman bilemeyiz, genel olarak bilgi olanaklı değildir. Bizim onlara karşı tavrımız hüküm verici olmamalıdır, onlar hakkında yargıda bulunmamalıyız yargıda bulunmak yerine yargıyı askıya almalıyız. Bu tavır bize zihin barışı kazandıracaktır, bizi gereksiz korku ve kaygılardan uzaklaştıracaktır.⁸

O, her çeşit dogmatik önermeyi reddederek, “Bu böyledir” gibi kesin bir yargı yerine, “Bana öyle görünüyor ki..” gibi bir önermeyi doğru bulur. Pyrrhon, kesinliği öznel yorumla ilgili bir olgu sayar, şaşmaz kesinliklere ulaşamayacağını haber verir. Öznel bilginin ötesinde nesnel bilgi insan için kapalıdır. İnsan bilgisi görünüşe aittir, ötesi karanlıktır. Ona göre, gerçekte hiçbir şey ne iyi ne de kötüdür, ne doğru ne de eğridir/yanlıştır. Her şey insanların kabullerine ve alışkanlıklarına dayanır. Bilgi kişiden kişiye, zaman ve mekana, kültür ve alınan eğitime göre değişir, görelidir. Hiçbir şey kesin olarak bilinemez, usa dayalı düşüncelerle şaşmaz kesinliklere varılamaz, hiçbir şeye inanmak doğru değildir.⁹

Pyrrhon’a göre, bilge kişi, karar vermekten her zaman çekinen, sonu gelmez felsefî tartışmalara girmeyen kimsedir. Çünkü herhangi bir şey hakkında kesin bir

⁷ Arıbaş, *a.g.e.*, s. 53; Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, s. 60.

⁸ Macit Gökberk, *Felsefenin Evrimi*, MEB, İstanbul, 1979, s. 17; *Alternatif Düşünceler Sözlüğü*, Çev. Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 286.

yargıya varılamaz. Bir meselenin lehinde ya da aleyhinde verilecek hükümlerden birisinin diğerinden daha doğru olduğu iddia edilemez. Eğer bütün inançlar ortadan kalkacak olursa, kaygılanacak bir durum kalmaz. Şüphe gerçek iyidir. Bilge kişi şüpheli olup, anlaşmazlık halinde iki görüşten birini benimsemeyendir. Onun bakış açısıyla iyilik ile kötülük, zenginlik ile fakirlik, hastalık ile sağlıklı olma bir birine eşit durumlardır. Bu tür durumlar karşısında ilgisiz kalmak, karar vermektan kaçınmak, inanç sahibi olmamak, Pyrrhon sisteminin temel özelliklerinden birisidir. Herhangi bir şeyin realitesi hakkında hüküm vermektan uzak duran Pyrrhon, ne kesin bir tasdik, ne de kesin bir inkâr taraftarıdır.

Pyrrhon'un izinden yürüyen en tanınmış öğrencisi Timon'dur. Pyrrhon'un öğretisi, yazılı olarak Timon tarafından yayılmıştır. Timon'a göre eşyalar kendi aralarında farksız, belirsiz, ayırt edilemez durumdadır. Duyularımız, yargılarımız doğru ile yanlış birbirinden ayıracak güce sahip değildir. Duyu ve akılla ulaşılan verilere/sonuçlara güvenilemez. En tutarlı tavır, her şeyden şüphe etmek, hüküm vermektan kaçınmaktır. Timon'un görüşlerini üç başlık altında toplamak mümkündür: Birincisi, "kavranamazlık"tır. Nesnelere gerçek yapısı kavranamaz. Dogmatik düşünürler iddialarını ispat edebilecek durumda değildirler, onların görüşleri hipotez olmaktan öte gidemez. İkincisi, "yargısızlık"tır. Nesnelere karşı alınacak tavır yargıdan uzak durmak olmalıdır. Üçüncüsü, "gönül dirliği"dir. İnsan, faydasız düşüncelerden, çekişmelerden, kavranamaz konularda yargıdan kaçınırsa, ruh dinginliğine, dolaylı olarak mutluluğa ulaşır.¹⁰

İlkçağın ön önemli kuşkucularından birisi Karneades'tir. O, gerçeklikle ilgili inanç, iddia ve görüşlerden hangisinin doğru, hangisinin yanlış olduğunun bilinemeyeceğini, dış dünya hakkında sadece imge, suret, izlenim ya da tasarımlara sahip olunabileceğini, fakat bu tasarımlardan hangisinin gerçeğe uygun düştüğünü bilmenin mümkün olmadığını savunur. Karneades'e göre, mutlak doğruların var olduğu söylenemez, sadece olasılıklardan, doğruluk ihtimali yüksek olan kanaatlerden bahsedilebilir. Hakikatin şaşmaz bir vasıtası/aracı yoktur. Akıl ya da duyular kesin bir ölçüt/araç olamazlar, insanı yanıltırlar. Pratik hayatta bireyin, anlamak ve eylemek için

⁹ Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, s. 389; Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s. 266; Çüçen, *Felsefeye Giriş*, s. 86; Timuçin, *a.g.e.*, 168; Güçlü ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 863.

mutlak doğrulara değil, olası kanaatlere ihtiyacı vardır. Bir tutum ve eylemi gerçekleştirebilmek için inanmak gerekir. Bilge kişi, bazı fikirlere sahip olabilir, kesin olmayan bazı önermeleri, verileri/bilgileri kabullenebilir. Fakat bu kabulleniş, kişinin şüphecilğini her zaman tutmasına engel olmamalıdır. Şüphencilik de bireyi yaşamda eylemde bulunmaktan alıkoymamalıdır.¹¹

B. Bir Yöntem Olarak Şüphencilik

Kuşkuculuğun bir yöntem olarak kullanılmasına Batı düşünce tarihinden birer örnek vereceğiz. Bilgiye ulaşmada yöntemli şüpheyi kullanan Descartes ile Gazzalî'nin kuşkuculuk anlayışları üzerinde duracağız.

Gazzalî, kuşkuculuğu bir yöntem olarak felsefî düşüncelerinde kullanmıştır. Descartes öncesi şüpheyi yöntem olarak kullanan Gazzalî şüphencilikte, şüphelenmeyi gaye edinmez, sadece gerçeği bulmak ve kesin bilgiye ulaşmak için bir vasıta kabul eder. Önce başkasının edindiği bilgilerden şüphe edip, duyulara güvenir. Duyulara olan güveni de sarsılınca, onu eleştirerek akla dayanır. Akla olan güveninin kaybolmasının ardından sezgi yoluyla elde edilen bilginin gerçek ve kesin bilgi olduğu anlayışını benimser. Şüphelerinden kurtulmanın yolunu arayan Gazzalî, bu yolun Tanrı'nın insan kalbine bağışladığı bir ışıkla olacağını kabul eder. Bu ışıkla insan kesin ve güvenilir gerçek bilgiyi elde edebilir. O, kesin bilgiyi bilimsel bilgide değil, Tanrı sevgisinde ve inancında bulur. Duyulardan ve akıldan kuşku duyan Gazzalî, sonuçta ilâhî bir ışıkla akli bilgilerin sağlamlığına inanır ve şüpheden kesin bilgiye geçiş yapar.¹²

Onyedinci yüzyıl şüphencilğinde Rene Descartes'in özel bir yeri vardır. Onun şüphencilğine yöntemli şüphe denir. O, şüphencilği, kesin bilgiye ulaşmaya kadar tüm bilgileri gözden geçirme anlamında yöntem olarak kullanmıştır. Mutlak bir kuşkucu olmayan Descartes, kuşkuyu bir araç olarak kullanmak suretiyle birtakım temel doğrulara varmak istemiştir. Kesin bilgiyi elde etmek, bilgi için sağlam bir temel bulabilmek amacıyla, kuşku yöntemini büyük bir titizlikle uygulamıştır. Açık seçik,

¹⁰ Gökberk, *a.g.e.*, s. 17; Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, s. 389; Çubukçu, *a.g.e.*, s. 21.

¹¹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 431; Çubukçu, *a.g.e.*, s. 23-24.

¹² Ebu Hamid Muhammed el-Gazalî, *el-Munkizu Mine'd-Dalâl*, Dâru'l-Kütübi'l-İyye, Beyrut, tsz., 27-29; Ayrıca bkz., Çubukçu, *a.g.e.*, s. 83-84; Çüçen, *Felsefeye Giriş*, s. 80; Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, s. 54-55; Bolay, *a.g.e.*, 267.

mutlak bir doğruya ulaşmıncaya kadar, tüm bilgi ve inançlarını kuşkuyla karşılamış; kendilerinden kuşku duymak için en küçük bir nedenin bulunduğu tüm inanç ve bilgilerini bir yana koymuştur. Descartes, yaşamış ve tecrübe etmiş olduğu kuşku süreci yoluyla temel bir doğruya erişmiştir. Her şeyden kuşku duymaya çalışırken, temel ve kendisinden kuşku duyulmayan bir doğruya, sisteminin esas doğrusuna ulaşmıştır. Kuşku duyma sürecini “Düşünüyorum, o halde varım.” yargısıyla neticelendirmiştir. Düşünen yani kuşku duyan olarak bir insan, düşünmekte olduğunun farkındadır. O halde, eğer düşünüyorsa var olmaktadır ve bundan kuşku duymamaktadır. Descartes, elde ettiği bu doğruyla, kesin ve kuşku duyulamaz bilginin özelliklerinin, doğru bilginin ölçütlerinin neler olduğunu belirlemiştir. Kuşku yoluyla ulaştığı bilgiden, başka bilgilere, -örneğin, Tanrının var oluşuna, dış dünyaya ve başka insanların zihinlerine ilişkin bilgilere- geçebilmiştir.¹³

Descartes, verimsizliği nedeniyle tıkanmış olduğunu düşündüğü geleneksel kuşkuculuk anlayışına yeni bir ivme kazandırarak, kuşkuculuğunun önünü açmıştır. Kuşkuculuk Descartes'te, yöntem anlayışına katılır, yöntemin esasını teşkil eder. Descartes, metodik şüphesi aracılığıyla, rasyonalist ve idealist bir bilgi tarzına ulaşır. Onun kuşkuculuk anlayışında, kuşkudan yola çıkmak, doğru bilginin olmayacağını ispat etmek için değil, doğru bilgiye giden sağlam yolları bulmak içindir. Onun düşünce sisteminde kuşku, bilgiye yönelişte, geçici olmak kaydıyla –fonksiyonunu tamamlayıncaya kadar- ilk aşamayı oluşturur. Descartes, olumlu kuşkuculuğu olumsuz kuşkuculuktan kesin olarak ayırır. Onun kuşkuculuğu, üzerinde karar kıldığı bir kuşkuculuk olmayıp, yalnızca kendisiyle yola çıkılan bir kuşkuculuktur. Kuşkunun, zihinden sökülüp atılamaz olduğunu değil, kendi kendini ortadan kaldıran bir yapıya/özelliğe sahip olduğunu göstermiştir. Onun kuşkuculuğu, tam kuşkuculuğun gerçek bir biçimde çürütülmesini elde etmek amacıyla kullanılan bir yöntemdir.¹⁴

Açık seçik doğruya, kendisinden kuşku duyulamayacak sağlam/kesin bilgiye ulaşmak için güvenilir bir dayanak buluncaya kadar bütün bilgilerin kuşkuya açılarak

¹³ Rene Descartes, *Metod Üzerine Konuşma*, Çev. Mehmet Karasan, M.E.B., İstanbul, 1986, Ayrıca bkz., Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 431-432; Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, s. 390; Çüçen, *Felsefeye Giriş*, s. 81; Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, 55-56; David West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, Çev. Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1998, s. 27; Alan Musgrave, *Sağduyu Bilim ve Kuşkuculuk*, Çev. Pelin Uzay, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1993, s. 262-267.

¹⁴ Randall, Buchler, *a.g.e.*, s. 69; Timuçin, *a.g.e.*, s. 169; Güçlü ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 863; Bolay, *a.g.e.*, s. 267.

sınanıp sorgulanmasına, eleştirilmesine “yöntembilgisel kuşkuculuk”tur. Bu kuşkuculuk anlayışı, her türden düşünce uğraşısında/çabasında doğruları yanlışlardan ayırmak maksadıyla bütün bilgilerin yeni baştan değerlendirilmesini öngörür. Yöntem bilgisel kuşkuculuk, doğru bilgiye varmak için şüphenin bir yöntem olarak kullanılmasıdır. Bir yöntem olarak kuşkuculuk, kuşkuyu güvenilir bilgiye ulaşıncaya dek bir araç olarak görür. Her şeyden şüphe duyarak, doğru/kesin bilgi arayışı içerisinde düşünüşünü gerçekleştirir. Kuşkuculuk bir amaç değil, araç olarak algılandığı için, kuşkudan kurtulacak bilgiye ulaşıldığında, kuşkuculuğun işlevi sona erdirilir.

II. Kuşkunun Ruhbilimsel Boyutu

İnsan kendini kuşkuya kaptırdığında, ondan kurtulması zor olabilir. Bütün nesnelere buğular, sisler içinde görmeye başlar. Kuşkuya kapılanların, kurtuluşu geçmişe sarılmakta aradıkları sık rastlanan bir durumdur. Kuşkular onları gelecek karşısında güvensiz ve korkak yapar. Geçmişe dayalı olarak yaşamayı hayatlarının bir ilkesi olarak kabul ederler. Kuşkunun arkasındaki sarsıntı, bireyin kendine olan güvenini kaybetmesinden, çevresiyle olan bağlarının kopacağı kaygısından doğar. Böylece o kimse çevresindeki her şeye kaygıyla, korkuyla yaklaşır.¹⁵

Kuşkunun hastalıklı bir biçim alması müzminleşmesine ve insan ruhunda sürekli olarak güçlü bir sarsıntı yaratmasına bağlıdır. İnsanın içini kemiren, uzun süren bunalımlara yol açan bu tür şüphelere, üzünçlü/dramatik şüphe nitelmesi yapılır. Şüphenin en ağır biçimi olan ‘şüphe deliliği’ ise tam anlamıyla patolojik bir durumdur.¹⁶

III. Şüphe ve İnançsızlık

İman; olasılık, belirsizlik, kararsızlık ve şüpheden mutlak bağımsız olarak inanmaktır. Kuşku ve tereddüt içinde olmak imanın karşıtıdır. Felsefe tarihinin belli dönemlerinde “şüphecilik”, ateizm/inançsızlık olarak ortaya çıkmıştır. Kuşku içinde olan kimse herhangi bir eğilime kalpten bağlanamaz; yahut bir gerçeğin ardından

¹⁵ İsmet Zeki Eyuboğlu, *İnsanın Boyutları*, Payel Yayınları, İstanbul, tsz., s. 122-123.

¹⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 338-339.

gidemez, ona teslim olamaz. Gerçek veya potansiyel bir tehlike karşısında pratik bir duruş ortaya koyamaz, sebat göstermenin gerekli olduğu hallerde birisine bağlanamaz, bir ideolojiye inanamaz. Şüphe içinde kalmayı seven kimseler kesin bir biçimde sorumluluktan kaçınırlar. Sorumsuzca yaşamaya yönelik onlarda her ciddi konuyu kabul etme özelliğini ortadan kaldırır.¹⁷

Allah'ın varlığına inanmayan, hiçbir dinî niyet ve amaç taşımayan bazı insanlar tarafından yürütülen dinî araştırmalar, dinî gerçekleri ortaya çıkarmaya yönelik olmayıp, bu kişilerin şüphe ve kuruntularını sistemleştirmeye dönük çabalarıdır. Bir tür alışkanlık ve eğilim halini alan şüphe, yapıcı değil yıkıcıdır, insanı boş kuruntulara sevk eden ruhsal bir hastalıktır.

İnançsızlığa götüren şüphe, felsefe disiplini içerisinde yer alan septisizm ile de açıklanabilir. Çünkü septik şüphe dinî itikatlar başta olmak üzere insanın bütün inançlarına yönelik bir tavidir. Bu, herhangi bir hakikati gerçekten reddetme tavidir. Sonuçta insan ümitsizliğe, kayıtsızlığa düşer, umursamazlık tavrı geliştirir ve kinizme yönelir.¹⁸

İmana zıt olan şüpheyi, imana götüren bir vasıta, bir aşama olan şüpheden ayrı tutmak gerekir. İmana engel olmayan, ters düşmeyen şüphe, iman etkinliğinde başlangıçta bir aşama olarak bulunan, imanda kararlılığı destekleyen, imanı besleyen, bilinçli imana sevk eden, iman yolunda sağlam adımlarla yürümeyi sağlayan bir motiv görevini üstlenir. Ergenlik devresinde özellikle kendini belli eden bu tür yapıcı şüphe, samimi bir şekilde, inançla birleşirse, inceleme ve araştırmayla desteklenirse, bireyin olgunlaşmasında etkili bir faktör olur.¹⁹

¹⁷ İsmail R. Farukî, *Tevhid*, Çev. Dilaver Yardım, İnsan Yayınları, İstanbul, 1987, s. 57; Aydın Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001, s. 222; M. H. Beheşti, C. Bahonar, *İnsan ve Tarih*, Çev. Ahmet Erdiç, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 16; M. H. Beheşti, *İman ve Sosyal Hayat*, Şura Yayınları, İstanbul, 1990, s. 12, 18.

¹⁸ Paul Tillich, *İmanın Dinamikleri*, Çev. Fahrullah Terkan, Salih Özer, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, s. 29.

¹⁹ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2002, s. 62-63; Hanifi Özcan, *Epistemolojik Açından İman*, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1997, s. 47-51; Hökelekli, *a.g.e.*, s. 197-203; Abdulkerim Bahadır, *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler*, (Hayati Hökelekli Yönetiminde, Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi) Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 258-264; Beheşti, Bahoner, *a.g.e.*, s. 19; Beheşti, *a.g.e.*, s. 15; Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, DİB Yayınları, Ankara, 1983, s. 230-260.

Bir imansızlık anlayışı olarak kuşkuculuk, kararsızlık, ümitsizlik ve tereddüt içinde bırakır, buna bağlı olarak buhrana, isyana sürükler.²⁰

Kuşku, belli bir amaçtan ya da inançtan yoksun bir şekilde yaşamının yol açtığı sıkıntı ve kaygı olarak tanımlanır. Çağımızda, Tanrıya, insana, bilime, ilerlemeye, tarihe duyulan güvenin sarsılması kuşkunun nedenleri arasında sayılır. “Kuşku çağı” olarak adlandırılan çağımızın kuşkusu farklı görüntülerle kendini gösterir. Bunlar, kader ve ölüm kuşkusu, boşluk ve anlam kaybı kuşkusu, suçluluk kuşkusudur. Bu üç kuşku biçimi, anormal bir zihin durumuna değil, varoluşa ait bir kuşkudur.²¹

IV. Kur’an’da Şüphenin Ele Alınışı

Şüpheyile ilgili âyetleri incelemeye geçmeden önce, âyetlerde yer alan ve şüphe olgusunu anlatan önemli kavramların Arapça’da kullanılışları üzerinde duracağız. Sonra içerisinde şüpheyile ilgili kavramların geçtiği âyetleri şüphe konularına göre yani nelerden şüphe duyulduğuna bakarak sınıflandıracacağız.

A. Şüpheyile İlgili Kur’an Kavramları

Kur’an’da şüphe/kuşku anlamına gelen üç önemli kavram vardır. Bunlar, “er-raybu”, “eş-şekkü” ve “el-miryetü” kavramlarıdır.

“er-Raybu”, ‘sarfu’d-dehr’ (zamanın akışı içinde meydana gelen felâketler, afetler) demektir. “Raybu’d-dehr” de aynı anlama gelir. Zaman sürecinde insanın karşısına çıkabilecek ‘mekr’ (aldatan durumlar, sürprizler, beklenmedik rastlantılar) kuşku uyandırır. ‘er-Rîbe’ kelimesinin açılımı şek, zan, töhmet kelimeleriyle yapılır. ‘er-Rayb’, şek ile birlikte töhmettir. ‘er-Rayb’, bir işte insana şüphe veren şeyi anlatır, ihtiyaç manasına da gelir. Birine şüpheyi iletme, ulaştırmak anlamında ‘ribtühû’, denir. Kişi birisinden, kendisini şüpheyile düşüren bir tutum gördüğünde ve bundan hoşlanmadığında ‘râbenî fulân’ der. İnsan şüphe sahibi olduğu, kuşku taşıdığı zaman, ‘erâbe’r-raculu’ denir. Birinin başına, felâket, sıkıntı geldiğinde ‘râbenî’l-emru’, birinin

²⁰ Bolay, *a.g.e.*, s. 267.

²¹ Franklin Le Van Baumer, *Kuşku Çağının Hikayesi*, Çev. Suat Filmer, Umran, Sayı: 89, 2002, s. 46-47; Paul Tillich, *Kuşku Çağı*, Çev. Suat Filmer, Umran, Sayı: 89, 2002, s. 50.

üzerine/başına kötülük ve korku gelmesi durumunda, ‘râbenî emruhû’ denir. Bir sorunla karşılaşmama, bir sıkıntıya maruz kalmama, rahatsız edilmeme durumunda “lâ yerîbuhû ahadun bi şey’in’ ifadesi kullanılır. “Benev rîbeten fi kulûbihim”(Tevbe, 9/110) sözü, hata ve kusura, yakînin (kararlı inanışın) zayıflığına işaret eder. “Raybu’l-menûn”, zamanın getirdiği hadiseler demektir. Hadiselerin ‘rayb’ olarak nitelenmesi, bizzat olayın kendisinden değil, ne zaman ortaya çıkacağı noktasındaki şüpheden dolayıdır. Sütü yayıkla çalkalamak ve yağını çıkarmak, ‘er-râibu mine’l-leben’ deyimiyile anlatılır. Şüphenin olmaması, yayıkta çalkalanmış, saflaştırılmış sütün durumunu andırır.²²

“eş-Şekkü”, yakîn’in (kesin kararlı inanışın) zıddı anlamındadır. İki zıt düşüncenin, inanışın bir benlikte birbiriyle orantılı, eşit derecede var olmasıdır. Şek halinde ya eşit derecede karşılıklı belirtiler olabilir ya da her iki durum için de belirti bulunmaz. Şek, bir şeyin var olup olmadığı, türü, cinsi, niteliği, amacı gibi konularda ortaya çıkabilir. “eş-Şekkü”, cehl’in/bilgisizliğin bir türüdür. Cehl’den daha özel bir anlamı vardır. Her şek bir cehl’dir, ama her cehl, şek değildir. Şek içinde olmak, kanunları/kuralları çiğnemek, ihlal etmek, hiçe saymak gibidir. Sanki böyle yapan kimse kararlı bir şekilde görüş sahibi olamaz, dayanacağı sabit bir düşünce bulamaz, doğal olarak da kuralları rahatlıkla çiğner. “eş-Şekkü”, ihtiyaç, zorunluluk, yapışmak, birleşmek, temas etmek manalarına da gelir. “eş-Şükûk” kelimesi, semiz, iç yağı bol olup olmadığını anlamak için devenin hörgücünü kavrayıp, dokunmak, temas etmek, yoklamak anlamındadır. “eş-Şekketü”, nacak ve benzer aletlerin halkasına sokulan enli odun parçasıdır. Başka bir neseple/soyla birleşmeyi anlatmak için “şükke” fiili kullanılır. Genellikle çocuklarda görülen boğaz şişkinliği için “şâkketün” ifadesi telaffuz edilir. Bir yol boyunca, belli bir hizaya göre evlerini inşa edenler için ‘şekke’l-kavm’ sözü söylenir.²³

Tasavvufî bir terim olarak “şek”, sözünde, özünde gerçeklik olmayan kişi hakkında, “şekte kalmış” şeklinde kullanılır. Şüphesi kalmayan kimse, “şekten arınmış” diye övülür.²⁴

²² Ebu’l-Fadl Cemâluddîn İbn Mükrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1997, I/442-443; Ebu’l-Kâsım el-Hüseyn İbn Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Garibi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, tsz., s. 250.

²³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, X/451-453; Ahmed İbn Yûsuf es-Semîn el-Halebî, *Umdetü’l-Huffâz fi Tefsîri Eşrefi’l-Elfâz*, Âlemu’l-Kütüb, Beyrut, 1993, II/328-329.

²⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara, 1997, s. 668.

“el-Miryetü”, kelimesine eş-şekkü, el-cedelü kelimeleriyle karşılık bulunur. Kelime, asıl anlamını, “meryetü’n-nâkate” ifadesinden alır. Bu ifade, süt sağmak için devenin memelerini tutup çekmeyi anlatır. Atın koşmasından sonra bol bol çıkan ter için de “miryetü’l-feres” denir. “el-Mirye”, bir konuda tereddüt göstermektir. Anlamının şekten daha özel olduğu söylenir. Aynı kökten gelen “el-imtirâ” ise, bir konuda duyulan şek ve şüpheyi, şüphe edilen mesele hakkında tartışmayı dile getirir.²⁵

“er-Raybu”, “eş-şekkü” ve “el-miryetü” kavramları, Kur’an’da metafizik konularda insanların duyduğu kuşkuyu, yaşadığı kuşkuculuğu anlatmak amacıyla kullanılmıştır. “er-Raybu” kelimesi bir âyette²⁶ şahitlik yapan kimselerin doğru söyleyip söylemediği konusunda oluşan tereddüdü ifade eder.

B. Kur’an’da Şüphe Konuları

Kur’an’ın, metafizik meseleleri anlatırken yer verdiği şüphe konusuyla ilgili âyetleri değerlendirirken, konunun alt başlıklarını şüphenin objesini esas alarak oluşturmaya çalıştık. Kur’an’da geçen şüpheyile ilgili âyetlerde şüphenin objesinin, Allah tarafından gönderilen ilâhî kitaplar –ağırlıklı olarak Kur’an-, âhiret günü, peygamberlerin daveti (çağrısı), din, iman konusu olan değerler ve ilkeler (din, ilâhî kitaplar, âhiret inancı, peygamberlik kurumu bir arada kastedilir), Hz. Yûsuf’un getirdiği kanıtlar, Hz. İsa’nın yaratılışıyla ilgili durum olduğu görülür.

1. Peygamberlerin Davetinden Şüphe

Kur’an, peygamberlerin genel çağrısı karşısında insanların kuşkucu bir yaklaşımla tepki gösterdiklerini açıklar. Bir âyette Hz. Sâlih’in çağrısına halkın göstermiş olduğu kuşkucu tavrı tarihsel bir kesit olarak aktarır. Bir başka âyette da yine Hz. Sâlih’in halkı olan Semûd ve Nûh peygamberin halkı ile Âd halkının kuşkucu tavırlarına dikkat çeker. Bu iki âyeti sırasıyla değerlendirmek istiyoruz.

Hz. Sâlih, halkını “Tevhîd inancına” (Allah’a, O’nun dinine, kitabına, emir ve yasaklar içeren bir hayat tarzına) davet etmiştir. Halkı, atalarının bağlı bulunduğu

²⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, XV/277-278; el-isfehânî, *a.g.e.*, s. 467; el-Halebî, *a.g.e.*, IV/97-98.

değerlerden vazgeçmek, bu yeni çağrıyı kabul etmek istememiştir. Davet edildikleri şey hakkında kaygı veren bir kuşkulanma içinde olduklarını ileri sürmüşlerdir:

“Dediler ki: “Ey Sâlih, sen bundan önce bizim aramızda ümit beslenen bir kişi idin. Şimdi atalarımızın taptıklarına tapmaktan bizi men mi ediyorsun? Biz senin bizi çağırdığın şeyden şüphe içindeyiz, kuşkuluyoruz.”²⁷

Hz. Salih, Halkını Tevhît inancına davet etmiştir. Oysa halkının ondan başka beklentileri vardı. Bu beklentilerini şöyle dile getirmişlerdir:

Ortaya attığın bu peygamberlik iddiasından, yapmış olduğun “Tevhît inancı” çağrısından önce; senin aramızda itaat edilen, görüşlerinden yararlanan, meselelerin danışılmasında kendisine başvurulmuş, bir lider olacağını, senin liderliğinden altında daha da güçleneceğimizi umuyorduk. Bu peygamberlik iddiasından önce ümit veren birisiydin. Biz senin gelecekte başımıza geçeceğini, yöneticilik yapacağını umuyor; başka topluluklara karşı üstünlük sağlayabilmek için senin gücüne, kuvvetine, aklına güveniyorduk. Ama sen atalarımızın kulluk ettiği değerlerden bizi vazgeçirmek istiyorsun. Hz. Sâlih’ten ümit beslenmesinin anlamı şu şekilde de ifade edilmeye çalışılmıştır: Hz. Sâlih onların ilâhlarını eleştirmekte, yermekteydi. Onlar ise, Sâlih’in dinlerine/inançlarına dönmesini, onların tutum ve davranışlarına uyum göstermesini ümit ediyorlardı. Fakat Hz. Sâlih onları Allah’a davet etmeyi sürdürünce, “senden ümidimiz kesildi” dediler ve sözlerine şu ifadeleri eklediler: “Gerçek şu ki, bizi davet ettiğin şey hakkında kaygılandırıcı bir şüphe içindeyiz.” Sen, Allah’a, O’nun dinine ve kitabına –emir ve yasakları içeren bir hayat düzenine- çağırıyorsun. Âyette geçen “mürîb” kelimesinin kökü olan “er-rîbe” ifadesi, iç huzursuzluğu, kaygı, tedirginlik, kalpteki sakinliğin kaybolması anlamındadır.²⁸

Kâfirlerin, peygamberin çağrılılarıyla ilgili şüpheleri bir tefekkür ve hakikati arayış şüphesinden öteye taassuplarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Onların, peygamberin daveti hakkında şüphe ettiklerini söylemeleri, metodik bir şüpheyi değil,

²⁶ Mâide, 5/106.

²⁷ Hûd, 11/62.

²⁸ Muhammed İbn Ali İbn Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995, II/629; Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996, II/280; Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, IX/40; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet

tamamen körü körüne kuşkulanmayı ifade eder. Bu tavır, onların alışageldikleri inanış ve geleneklere ters düştüğü için yeni dini/daveti reddetmekten ibarettir. Kâfirlerin açıkladıkları şüphe, asla bir durum hakkında gerçeğe ulaşma çabalarını içeren düşünsel etkinlik değildir. Eğer inceleme ve araştırma sonucu bir şüpheyeye varmış olsalardı, şüphelenmeye götürecek sayısız gerekçe bulunan putlara tapma konusunda öncelikle şüphe etmeleri gerekirdi. Temelsiz olduğu halde geleneksel inançlarına dair şüphe taşımazlar. Ama gelenekleri uğruna ilâhî çağrıdan şüphe duyduklarını ileri sürerler. Peygamberin çağrısını daha baştan, peşin olarak reddederler, şüphe ise sonradan başvuru bir bahanedir. Onların açıkladıkları şüphe, hakikate ulaşma konusunda bir vasıta olmayıp, peygamberin çağrısını peşinen reddetmek amacıyla uydurulmuş bir bahaneydi. Allah'a ortak koşma ilkesi üzerine temellendirdikleri inanç ve geleneklerini şüphe ile maskeleyerek istemişlerdir. Onlarda şüpheyi doğuran sebepler, inkârcı bir ortamda yaşamaya alışmak, düşüncesizlik, taklitçiliği bırakamama, iç dünyalarına kuruntuların hakim olması, arzu ve eğilimlerinin tutkunu haline gelmeleri, hayalî-ütopik bir dünya görüşüne sahip olmaları, bilgilerinin önyargı ve peşin hükme dayanıyor olmasıdır.

Kur'an, Hz. Sâlih'in kavminin içine düştüğü şüphe ve tereddütlerin içeriğine ve ayrıntısına ilişkin açıklamalar yapmaz. Çünkü bu tür duygulanımların derinliği ya da yüzeyselliği kişiden kişiye değişiklik gösterir. Peygamberlerin getirdiği mesajların temel özelliği tüm insanları sağduyuya, ortak aklın çizgisine çekmektir. İnsanlar çeşitli seviyede tereddütler geçirir/yaşasa da, herkes bu mesajlardan kendisine pay çıkarabilir. Mesajlar karşısında tek tek herkesin sapma eğrisini izleme imkanı yoktur. Mesaj, insanları, "acaba doğru yolda mıyım, değil miyim?" şeklinde düşünmeye yöneltir. Böylece hiç kimse, hak yolun aklî delillerine, güçlü kanıtlarına karşı çıkabilecek bir ortamı hazır bulamaz. Mesajı getiren elçinin üstün karakteri, kararlılığı, alçak gönüllülüğü, samimiyeti, ağırbaşlılığı, hak tanırılığı, en katı karşıtların tavırlarında bile yumuşama meydana getirir, mesaj toplumun seçkin bireylerini etkisi altına alır, onların tutum ve davranışlarını olumlu yönde değiştirir. Bütün bu gelişmeler, gerçek gelmiş

olmasına rağmen, yanlış yolda yürümekte ısrar edenlerin kafalarının karışmasına, kuşku içinde kalmalarına sebep olur.²⁹

Nûh peygamberin halkı, Âd halkı ve yine Sâlih peygamberin halkı olan Semûd, elçilerin kendilerini davet ettiği, tek Allah'a iman ve bunun dışındaki inanışları terk etme gibi hususlarla karşı karşıya geldiklerinde, gocunduran, olumlu kanaatin ortaya çıkmasını engelleyen büyük bir şüphenin içine düştüklerini, tedirgin olduklarını açıklamışlardır. Önce peygamberlerin çağrılarını kabul etmeyeceklerini belirtmişler, ardından da kuşkuya düştüklerini söylemişlerdir. Onların şüpheleri inkârları ile birlikte ortaya çıkmıştır. Elçilerin getirdiği mesajların gerçekliğini reddetseler bile, içten içe rahatsızlık duyup, kuşku içinde kalmışlardır:

“Sizden öncekilerin: Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonra gelenlerin –ki onların (sayısını) Allah’tan başka kimse bilmez- haberi size gelmedi mi? Elçileri onlar kanıtlar getirdi de onlar, ellerini ağızlarına koydu (öfkelerinden parmaklarını ısırıldılar yahut peygamberlerin ağızlarını tuttular):”Biz sizin (bize duyurmak için) gönderilmiş olduğunuz şeyi inkâr ettik ve biz sizin çağırdığınız şeyden kuşkulu bir şüphe içindeyiz!” dediler. Elçileri: “Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe edilir mi? (O), sizin günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve sizi belirtilmiş bir süreye kadar ertelemek için sizi davet ediyor” dediler. (Onlar da): “Siz de bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsiniz. Bizi, atalarımızın taptığı şeylerden çevirmek istiyorsunuz. O halde bize açık bir delil getirin!” dediler.”³⁰

Elçiler tarafından mesaj getirilen toplumlar elçilere, sizin getirmiş olduğunuz açık seçik delilleri inkâr ediyoruz, bizi çağırdığımız, tek Allah'a iman ve bunun dışındakileri bırakma gibi hususlarda gocundurucu, olumlu kanaatin ortaya çıkmasını engelleyen, büyük bir şüphe taşıyoruz, ürküyoruz, dediler. Peygamberler konuşmaya, gerçekleri açıklamaya başlayınca kavimleri, onları dinlemeyeceklerini, çağrılarını kabul etmeyeceklerini, çünkü söylediklerinin gerçek olduğundan şüphe ettiklerini belirtmişlerdir. Şüpheye düştüklerini ileri sürerek peygamberlerin getirdiklerini yalanlamışlardır. Önce inkâr ettiklerini açıklamışlar, sonra da şüphe içinde bulduklarını eklemişlerdir. Bununla şöyle demek istemişlerdir: Biz gerçekte

²⁹ Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Muhammed Han Kayani ve Diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989, II/380.

³⁰ İbrâhim, 14/9-10.

kendisine davet edildiğimiz şeyi inkâr ediyoruz. Tartışma bağlamında bu durumdan caydığımızı farzetsek bile, içimizdeki huzursuzluk ve kuşku peşimizi bırakmamaktadır. İnsanların “innâ kefernâ” sözü, kesin bir yargıya vararak inkâr etmeyi belirtir, özellikle “inne” kelimesi bu durumu destekler. Fakat “ve innâ le fı şekkin” sözü, “innâ kefernâ” sözüyle uyuşmaz. İnsan bir şeyi bir yandan kesin olarak inkâr ederken, diğer yandan aynı şeyden nasıl kuşkulandır? Bu soru söyle yanıtlanmıştır: Küfür, imanın olmamasıdır. “Kefernâ”, “tasdik etmeyiz” demektir. Tasdik etmemek, şüphe duymakla çelişmez. Bir kimsede hem şüphe hem de inkâr birlikte ortaya çıkmış olabilir. Onların şüphe duymaları, kesin inkârlarıyla birbirine ters düşmez. “Ve innâ le fı şekkin” sözündeki “vav”, “veya” anlamında kullanılmış olabilir. İnsanlar, “biz inkâr ediyoruz veya şüpheleniyoruz” demiş olabilirler.³¹

Elçilerin peygamberliğini inkâr edenler, onların getirdikleri öğretiler ve ilkelerin doğruluğu noktasında kuşku besliyorlardı. Peygamberler ise, onların akıl dışı açıklamalarına karşı çıkararak şu soruyu yöneltmişlerdir: Allah hakkında şüphe edilir mi? O’nun varlığı ve tek oluşu konusunda kuşku duyulur mu? Her türlü kanıt ve veri O’nun varlığına, ilâhlıkta ve kulluk yapılmada tek olduğunu gösterir. Kanıtların çokluğu, belirtilerin gözler önünde olması dolayısıyla şüphe ihtimali ortadan kalkar. Evrendeki sayısız oluş ve varlıklar, O’nun varlığına, birliğine, yüceliğine, gücüne birer delildir. Evren, Allah’ın varlığının ve birliğinin kanıtlarıyla dolu iken O’ndan şüphe edilemez. Allah’ın âyetleri/kanıtları gözlerinin önündedir, bunları evrenin sonsuz varlık ve oluşlarında, kendi iç benliklerinde görüp hissedebilme imkanına sahiptirler. Yeter ki, iyi niyet taşıyınlar, Allah’a iman etme isteğinde samimi ve doğru olsunlar.³²

Peygamberlerin getirdiği mesajları ilk anda hemen reddetmek, gönül rahatlığıyla onlara karşı çıkmak mümkün gözükmemektedir. İnsanların ilâhî mesajlar hakkındaki şüpheleri ne kadar derin olursa olsun, onların gerçekliğini ne kadar reddederlerse

³¹ Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, *Tefsîru’l-Kâsimî*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 1994, IV/466; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz., V/3019; Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, V/18; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’anı Kerim’in Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayinevi, İstanbul, 1985, IV/1676; Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîru’l-Vâzih*, Dâru’l-Ceyl, Beyrut, 1993, II/249-250; Abdurrahman İbn Nâsir es-Sa’dî, *Tefsîru’l-Kerîmî’r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi’l-Mennân*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1996, s. 376.

³² el-Kâdî Nâsiruddîn el-Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vil*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I/514; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998,

etsinler, zihinlerinde karışıklık baş gösterir. Elçinin kişiliği ve mesajları ile ilgili iyi ve doğru görüntüler karşısında en katı inkârcılar bile içten içe rahatsızlık duyup kuşkuya düşerler.

2. İlâhî Kitaplardan Şüphe

Kur'an hem kendisinden hem de diğer ilâhî kitaplardan kuşku duyanlardan bahseder ve ilâhî kitaplardan kuşku duyanlara karşı bazı kanıtlar sunar. Kur'an'ın gerçek oluşundan şüphe duyulmamasını ister. Kur'an'dan kuşku duyulmayacağını bir ilke olarak ifade eder. Bu genel durumların dışında, Kur'an'da yer alan bazı önemli açıklamaların şüphe konusu yapılamayacağını belirtir. Kur'an'ın şüphe konusu yapılamayacağını belirttiği bu açıklamalar, bir âhiret tasviri, kıble ve Hz. İsa ile ilgili açıklanan gerçeklerdir. Araştırmamızda, Kur'an'ın yaptığı açıklamalardan duyulan kuşkuyu Kur'an'dan duyulan kuşku gibi değerlendirdik.

a) Genel Olarak İlâhî Kitaplardan Kuşku Duyanlar

Kur'an, mesajlarının gerçekliği ve vahiy konusunda kuşkuda kalmayı sürdüren, buna bağlı olarak Kur'an'ı inkâr eden kimseler, akıllarını yeterice kullanmamışlar, Kur'an'ın içeriğinin doğru ve gerçek olduğu noktasında değerlendirme yapmamışlardır. Peygamberin kişiliğinden çok, getirdiği mesajlardan güvensizlik duymaları, kuşkunun sebebi olmuştur. Şüphelerini temellendirebilmek için zayıf gerekçelere/bahanelere tutunmuşlardır. Kendisine Kur'an indirilen Hz. Muhammed'in sosyal statüsünün, kendilerinin statüsünden düşük olmasını, duydukları şüpheyi sebep göstermişlerdir:

“O uyarı (Kur'an, başka kimse kalmadı da) aramızdan ona mı indirildi? Doğrusu, onlar benim zikrimden şüphe içindedirler. Hayır, onlar henüz azabımı tatmadılar.”³³

İnkarcılar duydukları şüpheyi sebep olarak şöyle iddiada bulunuyorlar: Nasıl olur da Allah, başkasına değil Muhammed'e Kur'an'ı indirir. Oysa biz, toplumda lider

---

V/111; Hicâzî, a.g.e., II/250; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, Çev. Ahmet Çelen ve Diğerleri, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998, IV/93; Bilmen, a.g.e., IV/1677; Ateş, a.g.e., V/18-19.

³³ Sâd, 38/8.

konumunda, statüsü yüksek kimseleriz. Bizim en önde gelenimiz, en şerefliimiz değilken, Kur'an Muhammed'e nasıl indirilir? Peygamberlik üstün bir makamdır. Orada insanların statüsü en yüksek olanı bulunmalıdır. Muhammed, statüsü en yüksek olan insan değildir. Peygamberlik makamını işgal etmemelidir. İnkârcıların anlayışına göre şeref ve üstünlüğün ölçüsü maddî güç ve sosyal/siyasal nüfûz sahibi olmaktır. Oysa, şüphelerinin gerekçeleri olarak yaptıkları açıklamalar basit temellendirmelerdir. Sağlıklı bir değerlendirme yapmış olsalardı, peygamberliği inkâr için tutundukları gerekçelerin zayıf şüpheler olduğunu fark ederlerdi. Kur'an, vahiy ve peygamberlik üzerinde değerlendirme yapsalar belki de kuşkularını giderebileceklerdi. Fakat kuşkuda kalmayı sürdürdüler ve buna bağlı olarak elçinin getirdiği mesajları inkâr ettiler. Mesajların gerçekliği konusunda değerlendirme yapmak yerine, kuşku içinde kalmayı seçtiler. Bilgisizlikleri, akıllarını yeterince kullanmamaları, Kuran'dan şüphe etmeleri, peygamberliği kıskanmaları onları böyle bir tutum sergilemeye sevk etti.³⁴

Yüce Allah'ın, "Benim zikrimden şüphe içindedirler" sözü, onların şüpheye düşmelerine, güvensizlik duymalarına yol açan gerçek durumun, peygamberin kişiliği değil, onun tebliğ ettiği mesajın kendisidir. Peygamberin doğruluğundan şüphe etmemekteydiler, fakat peygamber Allah'ın gönderdiği zikir doğrultusunda kendilerine mesaj iletmeye başlayınca şüpheye düştüler.³⁵

İnsanlar yalnızca Hz. Muhammed'e verilen Kur'an karşısında değil, Hz. Mûsâ'ya verilen kitap karşısında da ayrılığa düşmüşlerdir. Yüce Allah, inkârcıların yalanlaması karşısında teselli olsun diye Hz. Muhammed'e, "Hz. Mûsâ'ya verilen kitabın da yalanlandığını" anlatmıştır. Kitap üzerinde ayrılığa düşenler, onu yalanlayanlar aynı zamanda kuşku ve kaygıya maruz kalmışlardır. Kur'an'ı inkâr etmişler, fakat bu iddialarına sahiplenme cesareti gösterememişler, onun ilâhî kaynaklı olup olmadığı konusunda kaygılandırıcı bir kuşkuyu yaşayagelmişlerdir:

³⁴ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, IX/369; Celâluddîn Muhammed İbn Ahmed el-Mahallî, Celâluddîn Abdurrahman İbn Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Kalem, Kâhire, 1966, s. 418; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991, XXIII/169-170; Yazır, *a.g.e.*, VI/4085.

³⁵ Esed, *a.g.e.*, s. 925; el-Mevdûdî, *a.g.e.*, V/57.

*“Ant olsun, Mûsâ’ya Kitab’ı verdik, onda da ayrılığa düşüldü. Rabb’in, (süre taniyacağına) söz vermemiş olsaydı, derhal aralarında hüküm verilmiş, (hak eden, cezasını bulmuş) olurdu. Onlar, bu (Kur’an)’dan kuşkulu bir şüphe içindedirler.”*³⁶

Yüce Allah, halkının müşriklerinin yalanlaması karşısında teselli olsun diye Hz. Muhammed’e; “Onların yalanlamaları seni üzmesin, Hz. Mûsâ’ya kitap geldiğinde onu yalanlayanlar da doğrulayanlar da çıkmıştı, senin halkının arasından da böyleleri çıkabilir. İnsanların Kur’an hakkındaki tavırlarından dolayı için daralmasın. Merak etme, yalnız sana verilen Kur’an karşısında insanlar ayrılığı düşmüyor.” açıklamasını yapmıştır. Sonra Yüce Allah, Kitap üzerinde ayrılığa düşenleri, Kitap hakkında kuşku duyanlar olarak nitelemiştir. Kitab’ı yalanlayanlar, şüphe içindedirler, kuşku, huzursuzluk ve kaygıya maruz kalmışlardır. Âyette yer alan “minhu”, “innehum” ve “beynehum” ifadelerindeki zamirler Hz. Muhammed’in toplumuna işaret ediyorsa, şüphe duyulan kitap Kur’an’dır; bu zamirlerle Hz. Mûsâ’nın kavmi kastediliyorsa, hakkında şüpheye düşülen kitap Tevrat’tır. Birinci yaklaşıma göre Hz. Muhammed’in halkından bazıları Kur’an’ı kaygılandırıcı bir şüphe içinde inkâr etmişlerdir. Onun gerçek –ilâhî kaynaklı- olup olmadığı konusunda kararsız kalmışlardır. Kur’an’ı Hz. Muhammed’in kendisinin uydurduğu iddiasını ortaya atmışlar, ancak bu iddialarına kendileri de inanmamışlardır. Kur’an karşısında büyük bir şüpheye düşmüşler, kendi iddialarına sahiplenme cesaretini bile gösterememişlerdir.³⁷

Kur’an’ın inkâr edilmesi, Tevrat’ın inkâr edilmesiyle ilintilendirilir. Her iki kitabı da inkâr edenler, hiçbir bilimsel ve etik temele dayanmaksızın, sırf inat, kuruntu, taklitçilik ve ilâhî çağrıya karşı çıkma amacına yönelik bir inkâr ortaya koymuşlardır. İlähî kitapları yalanlamaları sağduyunun ve ileri görüşlülüğün bir neticesi değildir. Görünüşte kendilerinden emin bir şekilde ilâhî kitapları ve vahyi reddetseler de, kendilerini kuşkudan bir türlü kurtaramamışlar:

*“Ant olsun biz Mûsâ’ya Kitab’ı verdik, onda da ayrılığa düşüldü. Eğer Rabb’inden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında derhal hükmedilir (işleri bitirilirdi). Onlar ondan işkilli bir şüphe içindedirler.”*³⁸

³⁶ Hûd, 11/110.

³⁷ eş-Şevkânî, a.g.e., II/654; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, Dâru’l-Kalem, Beyrut, tsz. II/35; ez-Zuhaylî, a.g.e., XII/162; Yazır, a.g.e., IV/2828-2829; Ateş, a.g.e., IV/340-341.

³⁸ Fussilet, 41/45; Bkz., Şûrâ, 42/14.

Yüce Allah, Hz. Mûsâ'ya Tevrat'ı vermiş, halkının bir kısmı o kitabı kabul etmiş, diğer bir kısmı onun ilâhî bir kitap olduğunu inkâr etmiştir. Öteden beri insanların bir bölümü ilâhî gerçekleri kabul ederken, bir bölümü de kabul etmez. Aynı durum Hz. Muhammed'in muhatabı olan insanlar için de geçerlidir. Bazı insanlar Kur'an karşısında sıkıntı, kaygı, huzursuzluk içeren bir kuşkulama tepkisi göstermiştir. Bunların Kur'an'ı yalanlamaları sağduyunun, ileri görüşlülüğün bir sonucu değildir. Hiçbir araştırma, değerlendirme yapmadan, inat, kuruntu, taklit ve ilâhî çağrıya karşı çıkmaya dayalı bir inkâr içindedirler. Fakat bu inkârları ve iddiaları konusunda kuşkudan kurtulabilmiş değillerdir. Kendilerince bile sağlam olarak değerlendirilebilecekleri, iddialarını destekleyecek herhangi bir kanıtları yoktur. Bu âyet, Hz. Muhammed'in muhatabı olan inkârcıların içine düştüğü rahatsızlığı açıklamaktadır. Onlar Kur'an ve peygamber hakkında duydukları şüpheler sonucunda bunalıma düştükleri için sıkıntı çekmektedirler. Görünüşte kendilerinden emin bir şekilde Hz. Muhammed'in peygamberliğini reddetmekte ve Kur'an'ın vahiy kaynaklı olduğunu kabul etmemektedirler. Ancak bu tutumlarının hiçbir bilimsel ve etik dayanağı olmadığı için kuşku içinde kıvranıp durmaktadırlar. Bu kuşku onları bunalıma sürüklemiştir.³⁹

İnkârcılar, peygamberden ve ona gelen ilâhî kitaptan kuşku duyarlar. Kitap ve ilâhî gerçeklikler hakkında zihinleri kesin bir karara varamaz. Kâfirler (müzmin karşıtlar), özü itibariyle iyi niyetli ve samimi olmadıklarından vahiy karşısında kuşku duyar, kararsız kalırlar:

*“İnkâr edenler ise ansızın o saat (kıyâmet veya ölüm) kendilerine gelinceye yahut o kısır (hayırsız) günün azabı kendilerine gelinceye kadar o (Kur'an)'dan yana, kuşku içinde olacaklardır.”*⁴⁰ Âyetteki “el-mirye” kelimesi, “eş-şekk” yani kuşku/şüphe anlamındadır. “Minhu” ifadesindeki zamir, Kur'an'a ya da Hz. Muhammed'e râcidir. Kâfirler Kur'an ya da elçi hakkında kuşku duyacaklardır. Allah, kâfirlerin kalplerini mühürlediği için, Kitap ve ilâhî gerçeklikler hakkında şüphe, kuşku içerisinde olacaklar, zihinleri bu konuda kesin bir karara varamayacaktır. Yüce Allah insanları doğru yoluna çağırır; özü itibariyle iyi niyetli, samimi ve sağlam yürekli insanlar bu çağrıya olumlu

³⁹ İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmâil İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997, IV/111-112; el-Merâğî, *a.g.e.*, VIII/375; el-Mevdûdî, *a.g.e.*, V/193; Bilmen, *a.g.e.*, VII/3211.

⁴⁰ Hac, 22/55.

karşılık verirler. Kâfirler ise bu çağrı karşısında geleneksel kuşkuları, kararsızlıkları ve bundan kaynaklanan bunalımları içinde bocalayıp dururlar. İnkâr edenler kıyâmet kopuncaya, kendisinin ardından yeni bir günün yaşanmayacağı zaman gelinceye, ecel vakti, ölüm anı çatıncaya, savaş zamanı, Bedir savaşı ya da Bedir savaşında olduğu gibi dünyada öldürülmeleri gerçekleşinceye kadar Peygamber'e gelen sözlerden kuşku duyacaklardır.⁴¹

b) İlâhî Kitaplardan Kuşku Duyanlara Karşı Kanıtlar

Kur'an'ı dinleyen inkârcılar, onun Allah sözü olabileceğinden kuşku duyduklarını açıklamışlardır. Kur'an'da "rayb" kelimesiyle dile getirilen bu kuşkuya iç huzursuzluğu, kaygı ve ıstırap duygulanımları eşlik etmiştir. Kur'an'ın kaynağının, Hz. Muhammed'in bizzat kendisi olduğu düşüncesini hep içlerinde saklamışlardır. Kur'an'ın ilâhî kaynaklı olmadığı iddialarını, kesin bir biçimde bilerek ve emin olarak değil, kuşkularına dayanarak ortaya atmışlardır. Onların kuşkuları ilke olarak doğruyu ve gerçeği bulmayı sağlayan, bilimsel gerçeklere dayanan bir şüphe olmayıp, gerçeği inkâr etmek amacıyla yaratılan, etik olmayan bir kuruntudan ibarettir. Yüce Allah, Kur'an'ın ilâhî kaynaklı olmadığı iddiasını ortaya atan inkârcılardan, iddialarını doğrulamalarını ister. Eğer Kur'an, bir insan gözü ise, kendileri de onun bir benzerini meydana getirebilecekler, böylece iddialarını doğrulamış olacaklar, Kur'an'dan şüphelenmiş olmakla ne kadar tutarlı oldukları ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla şüphelerinin, doğruyu ve gerçeği bulmaya götüren metodik şüphe olduğu anlaşılacaktır. Fakat onların şüpheleri hiç de böyle değildir:

*"Eğer kulumuz (Muhammed)'e indirdiğimizden şüphe içinde iseniz, haydi onun gibi bir sûre getirin, Allah'tan başka bütün şahit (yardımcı)larınızı da çağırın; eğer doğru iseniz (bunu yapın)."*⁴²

Bu âyette, Allah'a ortak koşan kimselere bir meydan okuma söz konusudur. Ortak koşanlar, Kur'an'ı dinlediklerinde, onun Allah sözüne benzemediğini ve Allah sözü olduğu noktasında kuşkuları bulunduğunu ifade etmişler ve hemen ardından bu

⁴¹ er-Râzî, a.g.e., VIII/232; el-Kâsimî, a.g.e., V/217; İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, IV/130; Ateş, a.g.e., VI/42; Derveze, a.g.e., IV/449-450; Toptaş, a.g.e., V/263.

âyet indirilmiştir. Âyette geçen, “rayb”, şüphe anlamındadır. Fakat bu şüphe, iç rahatsızlığı, kaygı, ıstırap ile birlikte kendini gösterir. Yüce Allah, âyette müşriklere (ortak koşanlara); “doğruluğu, güvenilirliği herkes tarafından kabul edilen Hz. Muhammed’e verilen elçilik görevinden ve indirmekte olduğumuz Kur’an’dan şüphe duyuyorsanız, Kur’an sûrelerine benzer bir sûre de siz ortaya koyunuz.” diye meydan okumaktadır. Müşrikler, Kur’an’ın kaynağının Hz. Muhammed’in kendisi olduğu ihtimalini içlerinden bir türlü atamamışlar, onun Allah’tan geldiğinden şüphe etmişler, somut olarak algılayamadıkları bir gerçekliği kabul etmenin akla uygun düşmediğini ileri sürmüşler, bilerek ve emin olarak değil, kuşkularına dayanarak ilâhî mesaja karşı çıkmışlardır. Onların kuşkuları, doğruyu ve gerçeği araştırmaya götüren metodik şüphencilik değildir, gerçeği inkâr etmek amacıyla yaratılan bir şüphe dir. Bilimsel bir gerekçeye dayanmayan şüphe, kuruntudan ibarettir ve etik olmayan bir tutumdur. Şüphe eden ya da bir şeye karşı çıkan kimse, karşı çıktığı ya da kuşku duyduğu noktaları açıkça ortaya koyabilmeli, kendi bakış açısını doğrulatabilmelidir. Yüce Allah, Kur’an’dan şüphe edenlerden, onun benzeri bir sûreyi yazmalarını ve kendi aralarında bilen/bilgin kimselerin de hakemlik yapmalarını, şüphelerini bir şekilde açıklığa kavuşturmalarını istemiştir. Fakat müşrikler bu çağrıya karşılık verememişlerdir. Âyette geçen “in kuntüm sâdikîn” (eğer doğru insanlar iseniz) ifadesi, müşriklerden iddialarını doğrulamalarını isteyen bir önermedir.⁴³

Kur’an’ın Allah sözü olduğundan şüphelenenler, Hz. Muhammed tarafından uydurulduğunu ileri sürenler, bu iddialarına kanıt bulmalıdırlar. Örneğin, Kur’an’ı daha önce yazılmış kitaplardan öğrendiğini ispatlayabilmeliydiler. Fakat Hz. Muhammed’in çağdaşları ve yakın çevresi onun kitap okumadığını, okumayı-yazmayı bir uğraş/alışkanlık haline getirmediğini, ciddi araştırmalarla meşgul olmadığını bilip görmekteydiler. Dolayısıyla Kur’an’ın vahiy kaynaklı olup olmadığı noktasında şüphelerini destekleyecek bu tür gerekçeler/bahaneler bulmaları olası değildir. Gereksiz ve nedensiz şüphelenmeyi sürdürüyor olmaları, şüphelerinde samimi olmadıklarını gösterir.

⁴² Bakara, 2/23.

⁴³ Ebû Bekr Câbir el-Cezâirî, *Eyseru’t-Tefâsîr*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I/34; el-Kurtûbî, *a.g.e.*, I/161; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2001, I/260-263; Yazır, *a.g.e.*, I/268-271.

Allah'ın elçisi Kur'an kendisine indirilmeden önce, herhangi bir kitap okumamış, yazı yazmamış, kitap kaleme almamıştır. O'nun böyle bir alışkanlığı yoktu. Kur'an inmeden önce okuma yazma imkanı olsaydı, okuma ve yazma faaliyetiyle meşgul olsaydı, bunu alışkanlık haline getirseydi, insanlar onu kitap okurken, ciddi araştırmalar yaparken görmüş olsalardı, peygamberlik çağrısına ve Kur'an'ın indirilişine karşı çıkanların şüphelenmeleri, kuşku duymaları için hiç olmazsa bir neden/bahane bulmaları mümkün olabilirdi. "Belki, Kur'an'ı daha önce mevcut olan kitaplardan derlemiş" diyebilirdilerdi. Fakat Kur'an gelmeden önce herhangi bir kitap okumamış ve yazmamış olan peygambere karşı çıkabilecek bir kanıt asla bulamazlar. Şüphelenebilecekleri hiçbir gerekçe yoktur. Peygamber, Kur'an gelmeden önce uzun bir ömür, -doğumundan yaşlılığına dek- halkının arasında yaşamış ve bu süre içerisinde okuyup yazmamıştır, onun bu durumu herkes tarafından bilinmektedir. Hayatını aralarında geçirdiği çağdaşları ve yakın çevresi onun kitap okumadığını iyi biliyorlardı. Öyleyse, Kur'an'ın Allah tarafından gönderildiği, peygamber tarafından te'lif edilmediği, daha önce mevcut olan kitaplardan öğrenilmediği konusunda şüpheye götürecek bir sebep yoktur:⁴⁴ *"(Ey Muhammed) sen bundan önce bir Kitap okumuyordun, elinde de onu yazmıyorsun. Öyle olsaydı o zaman (Allah'ın sözlerini boşa çıkarmaya çalışan) iptalciler, kuşkulanırdı, (ama şimdi ne diye şüpheleniyorlar)?"*⁴⁵

c) İlahî Kitaplardan Şüphe Duyulmamasını İsteyen Âyet

İyi niyetli sağduyulu davrananlar doğal olarak Kur'an'a inanmayı seçerler. Çünkü insan hangi yönden bakarsa baksın, onda kendisini iman etmeye çağıran, motive eden bir şeyler –açık kanıtlar ve güçlü veriler- bulacaktır. Fakat bilgisizlikleri, akıllarını iyi kullanmamaları, büyüklük taslamaları, taşkınlık yapmaları, inatçı ve ısrarcı tutumları dolayısıyla insanların çoğu Kur'an'ın hak/gerçek olduğunu kabul etmeye yanaşmazlar. Yüce Allah Hz. Peygamberin şahsında bütün Mü'minlere çağrı yaparak, Kur'an'dan kuşku duymayı gerektirecek hiçbir durumun olmadığını, Kur'an'ın gerçek olduğundan kuşku duymamaları lazım geldiğini söyler:

⁴⁴ Yazır, *a.g.e.*, V/3784-3785; el-Mevdûdî, *a.g.e.*, IV/232; el-Merâğî, *a.g.e.*, VII/244; el-Cezâirî, *a.g.e.*, IV/142.

⁴⁵ Ankebût, 29/48.

“Hiç böyleleri, şu kimse gibi olur mu ki o, Rabb’inden bir delil üzerinde bulunmaktadır, ayrıca O’ndan bir şahit (Kur’an) da onu takip eder. O (Kur’an)’dan önce de bir önder ve rahmet olarak Mûsâ’nın Kitab’ı var. İşte onlar o (Kur’an’a) inanırlar. Kavimlerden kim onu inkâr ederse, onun yeri ateştir! O (Kur’an’dan) hiç kuşkun olmasın. Çünkü o, Rabb’inden gelen gerçektir. Fakat insanların çoğu inanmazlar.”⁴⁶

Âyette, Hz. Muhammet’ten, Kur’an konusunda asla kuşku duymaması isteniyor: Kur’an’dan en küçük şüphelenmesin, o Allah tarafından gelen bir gerçektir. Ondan şüphelenmeyi gerektirecek hiçbir durum yoktur. Yalancılara yalanlamakta oldukları Kur’an haklı/gerçektir. Fakat bilgisizlikten, inatçılıktan, ısrardan, taşkınlıktan dolayı insanların çoğu inanmazlar. İyi niyetli, sağ duyulu olanlar iman ederler. Halbuki iman etmekten başka yol yoktur, çünkü hangi açıdan bakarsa baksın, insan kendisini iman etmeye çağırır/sevk eden şeyler görebilir. Bazı kimseler, akıllarını iyi kullanmadıkları, inat ettikleri ve büyüklük tasladıkları için, iman etme yolunda olumlu bir çizgiye gelemesler. Kanıtlar ortada, belirtiler görünür, veriler güçlü olmasına rağmen, bir türlü inanmazlar. Âyette hitap doğrudan peygambere yöneltilmiş ise de, bu konuda yükümlü sayılan herkesin kastedilmiş olması gerekir. Hitap Hz. Peygambere ve onun şahsında bütün mü’minlere yöneltilmiş olmalıdır. Buna göre, hiçbir mü’min Kur’an’ın gerçek olduğundan şüphe etmemelidir.⁴⁷

d) Kur’an’dan Kuşku Duyulamayacağı İlkesi

İnsanlar manevî körlük, sağduyudan yoksun olma, dik kafalılık ve inat, büyüklük taslama, kendini arzu ve eğilimlerinin güdümüne bırakma, körü körüne taklitçilik yapma gibi etkenlere bağlı olarak, Kur’an’dan kuşku duyarlar. Yoksa, Kur’an ilâhî bir kitap olarak şüpheye yol açmaz, gereksiz korku ve endişelere, güvensizliğe sebebiyet vermez. Mesajları zan değil, kesin bilgi ihtiva ettiği için, duygularda, düşüncelerde bulanıklık ve belirsizlik meydana getirmez. Akıl sahibi bir kimse, Kur’an’ın Allah tarafından gönderiliş olmasından, onun metafizik ve fizik âleme ilişkin mesajlarından asla kuşku duymaz:

⁴⁶ Hûd, 11/17.

“İşte o Kitap; kendisinde hiç şüphe yoktur, muttakîler için yol göstericidir.”⁴⁸ Âyette geçen “rayb” kelimesi, rahatsız etmek, endişe vermek, huzuru bozmak, üzme, merak, kuşku, korku, tehlikeli durum, kötü zan besleme, kuruntu, felâket/musîbet anlamlarına gelir. “Rayb” kelimesinin taşıdığı anlamlar hesaba katılarak, bu kelimenin âyette anlatmak istediği manalara ulaşılabilir: Kur’an’ın kendisinde şüphe olmadığı gibi, şüpheleri gideren bir özelliği vardır. Kur’an, insanı rahatsız edecek mesajlar vermez, kalplerde olumsuz duyguları depreştirmez. İnsanlara gereksiz korkular aşamaz, boş endişeleri ortadan kaldırır, güven telkin eder. O, mesajlarıyla ve içeriğiyle insanları felâkete sürüklemeyi. Kur’an zan değil, kesin bilgi ihtiva eder. Bu sebeple insanların iç dünyalarında belirsizlik ve huzursuzluk yaratmaz. Spekülasyon ve tahminlere dayanan sıradan metafizik ve din kitaplarına benzemez, onların aksine Kur’an, gerçeğe dayanır. Çünkü Kur’an mesajını bildiren Yüce Allah, gerçeği tam anlamıyla bilir ve kuşatır, dolayısıyla bu kitap hakkında şüphe duymak yersizdir. Kur’an’dan şüphe duyanların çoğu, bilgisizlik, manevî körlük, sağduyudan uzak olma, inat, dik kafalılık, kendini üstün görme, arzu ve eğilimlerinin tutkunu olma, başkalarını körü körüne taklit gibi nedenlerle böyle bir tavır sergilerler.⁴⁹

“Bu Kur’an, Allah’tan başkası tarafından uydurulacak bir şey değildir. (Bu), ancak kendinden önceki (ilâhî Kitap)ların doğrulaması ve Kitap’ın açıklamasıdır. Onda asla şüphe yoktur. Âlemlerin Rabb’i tarafından (indirilmiştir).”⁵⁰ Kur’an, kendinden önceki ilâhî kitapları tasdik eden, doğrulayan, her türlü gerçekliği –dinî (metafizik) ve dünyevî bilgiyi- açıklayan kitaptır. Kur’an, Allah tarafından indirilmiştir, kuşku taşımamaktadır. Herhangi bir açıdan Kur’an’dan asla şüphe edilemez, O’nun Allah tarafından indirildiği kesinlik arz eder. Akıl sahibi bir kimse, onun dış görünüşü ve içeriği hakkında şüphe duymaz.⁵¹

Kur’an’ın Yüce Allah tarafından gönderilmiş olması, kuşku duyulamayacak, kesinleşmiş, sabit bir yargıdır. Kur’an’ın Allah tarafından gönderilmiş olduğundan kuşku duyulmayacağını gösteren çok sayıda kanıt rastlamak mümkündür. Örneğin,

⁴⁷ en-Nesefî, *a.g.e.*, II/264; el-Kurtûbî, *a.g.e.*, IX/14; es-Sa’dî, *a.g.e.*, s. 335; el-Cezâirî, *a.g.e.*, II/530; Bilmen, *a.g.e.*, III/1455; Ateş, *a.g.e.*, IV/302-303; Toptaş, *a.g.e.*, IV/30.

⁴⁸ Bakara, 2/2.

⁴⁹ el-Merâğî, *a.g.e.*, I/41-42; el-Mevdûdî, *a.g.e.*, I/37; Bayraklı, *a.g.e.*, I/167-168;

⁵⁰ Yûnus, 10/37.

⁵¹ en-Nesefî, *a.g.e.*, II/235; ez-Zuhaylî, *a.g.e.*, XI/176-178; el-Kâsimî, *a.g.e.*, IV/252; es-Sa’dî, *a.g.e.*, s. 321; Ateş, *a.g.e.*, IV/228; Bilmen, *a.g.e.*, III/1391.

Kur'an'ın ilk muhatapları olan Kureyş toplumu, Kur'an'da üslup ve içerik olarak beşer üstü bir gücün tesirini sezinlemişlerdir. Doğru düşünebilme, değerlendirme yapabilme yeteneğini kaybetmeyenler, arzu ve eğilimlerine esir olmayanlar Kur'an'dan şüphelenmeyi gerektirecek hiçbir yol olmadığını fark ederler:

“Şüphesiz ki Kur'an'ın indirilişi, âlemlerin Rabb'i tarafından olmuştur.”⁵² Âyette şöyle dinilmek istenmektedir: “Ey Muhammet, sana vahyedilen kitap olan bu Kur'an'ın Yüce Allah tarafından gönderilmiş olduğunda şüphesizdir.” Kur'an'ın Yüce Allah tarafından gönderilmiş olması, kesinleşmiş bir hükümdür. Ondan şüphelenmeyi gerektirecek hiçbir yol bulunamaz. Doğru düşünebilme, değerlendirme yapma yeteneğini kaybetmeyen kimseler ondan şüphelenmezler. Arzu ve eğilimlerin perdeleyip silmediği, doğru/bozulmamış insan doğası Kur'an'ın bir insan tarafından uydurulmadığını, onun Yüce Allah tarafından indirilmiş olmasından kuşku duyulmayacağını kesin/kararlı bir şekilde kabul eder. Kur'an, büyü veya kehânet ürünü, şiir ya da önceki eserlerin bir derlemesi değildir. Fakat Kureyş toplumunun önemli kısmı, inkârcı kesimi Kur'an'ı Hz. Muhammed'in uydurduğunu ileri sürmüşlerdir. Oysa Kur'an mesajını kendilerine sunan Hz. Muhammet'in olumlu kişiliği üzerinde en ufak bir kuşkuları yoktur. Yine Hz. Muhammet'in getirdiği mesajda çıkar amacı güttüğüne ilişkin herhangi bir ipucuna rastlamamışlardır. Ayrıca kendilerine sunulan kitapta – üslup ve içerik olarak- beşer üstü gücün etkisini fark edebilmişlerdir. Kur'an'ın yüce Allah tarafından gönderildiğinden şüphesiz duyulmayacağına dair çok sayıda kanıt göstermek mümkündür.⁵³

e) Genel Olarak Kur'an Hakkında Kuşku Duyanlardan Olmamanın İstendiği Âyetler

Yüce Allah, Hz. Peygamberden, Kur'an hakkında kuşkulananlardan olmamasını ister. Özellikle Kur'an'ın gönderildiği aşamada Ehl-i Kitâb'ın çoğunluğunun, Kur'an'ı inkâr ediyor olmalarının, Hz. Peygamberi kuşkuya düşürmemesi gerektiğini dikkat çeker. Çünkü Ehl-i Kitâb, sahip oldukları semavî bilgiler ve dinî gelenekler sayesinde

⁵² Secde, 32/2.

⁵³ el-Kurtûbî, *a.g.e.*, XIV/57; İsmâil Hakkı el-Bursevî, *Tefsîru Rûhu'l-Beyân*, Mektebetü Eser, İstanbul, 1389h., VII/106; el-Mevdûdî, *a.g.e.*, IV/313-314; es-Sâbûnî, *a.g.e.*, II/501; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru'ş-Şurûk, Kâhire, 1997, V/2804-2805.

Kur'an'ın hak olduğunu bilmekteydiler, Kur'an'ın da kendi peygamberlerine gelen kitaplar gibi vahiy kaynaklı olduğunun farkındaydılar. Fakat sağduyulu davranamayan, kıskançlık gösteren, sınır tanımazlık yapan Ehl-i Kitâb (Yahudi ve Hıristiyanlar) Kur'an'ı inkâr etmişlerdir. Ehl-i Kitâb'ın bu tavrı, ne peygamberi ne de ona inananları Kur'an hakkında şüpheyeye düşürmelidir:

“Allah, size Kitâb'ı açıklanmış olarak indirmiş iken ben O'ndan başka bir hakem mi arayayım? Kendilerine Kitâb verdiklerimiz, o (Kur'an'ın) gerçekten Rabb'in tarafından indirilmiş olduğunu bilirler, onun için hiç kuşkulananlardan olma.”⁵⁴

Kur'an, gerçeği ve doğruyu birbirinden ayıran açıklamaları, her açıdan insanın yararına olan ilke ve yönlendirmeleri içeren ilâhî bir kitaptır. Onun hak/gerçek olduğunu destekleyen kanıtlardan birisi şudur: Ehl-i Kitâb, Kur'an'ın hak olduğunu bilmektedir, sahip oldukları semâvî bilgiler, Kur'an'ın hak olduğunu doğrulamaktadır. Kendilerine Allah tarafından kitap verilen Yahudi ve Hıristiyan bilginleri, Kur'an'ın Allah tarafından gönderilen bir gerçek olduğunun bilincindeydiler. Kur'an'ın da kendi peygamberlerine indirilen kitaplar gibi vahiy kaynaklı olduğunun farkındaydılar. Bu konuda yeterli bilgiye sahiptiler. Ehl-i Kitaptan basiretli davranabilenler, Kur'an'a inanmışlar, diğerleri ise, gerçeği inkâr etmiştir. Kıskançlık ve sınır tanımazlıkları yüzünden gerçeği itiraf etmekten sakınmışlardır. Âyette geçen “kuşkulananlardan olma!” hitabı, Hz. Peygamberedir. Ona şöyle çağrı yapılmıştır: Onların çoğunun inkâr etmeleri seni şüpheyeye düşürmesin, Kur'an'ın Allah tarafından indirilen bir gerçek olduğu Ehl-i Kitâb tarafından bilinmektedir. Bu çağrıyla Hz. Peygamberin inancı diri/uyanık ve canlı tutulmaya çalışılmıştır. Çağrının herkese olduğunu söyleyen yorumcular da vardır. Bu yorumlama biçimine göre çağrının açılımı şöyledir: Kanıtlar Kur'an'ın hak olduğunu doğrulamakta, desteklemektedir, hiç kimsenin ondan kuşku duymaması gerekir.⁵⁵

Vahiy hakkında en küçük bir şüphe duyulamaz. Kendilerine daha önce vahiy gönderilen Ehl-i Kitâb'nın tecrübe ve birikimleri de vahyin gerçekliğini desteklemektedir. Peygamberin vahiy hakkında kuşku duyması olanaksızdır. Yüce

⁵⁴ En'âm, 6/114.

⁵⁵ Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, II/57; el-Merâġî, *a.g.e.*, III/185-186; es-Sâbûnî, *a.g.e.*, I/414; Yazır, *a.g.e.*, III/2033-2034; Toptaş, *a.g.e.*, III/121.

Allah'ın vahiyden kuşku duyulmamasına vurgu yapmasının ve vahiy konusunda Ehl-i Kitap'ın tecrübesinden yararlanılmasını istemesinin amacı, Hz. Peygambere moral vermek, inancındaki kesinliği, kararlılığı pekiştirmektir:

Eğer sen, sana indirdiğimizden kuşkuda isen, senden önce Kitâbı okuyanlara sor. Ant olsun, sana Rabb'inden hak geldi, sakın kuşkulananlardan olma!"⁵⁶

Âyet, Kur'an'da geçen kıssaların doğruluğunu/gerçekliğini, Hz. Muhammed'in elçiliğini, ona gelen vahiyde kuşku bulunmadığını pekiştirme, sağlamlaştırma amacına yöneliktir. Kur'an'da anlatılan kıssaların doğruluğunda, genel anlamda vahiyde en küçük bir şüpheye bile yer yoktur. Herhangi bir şüphe olasılığında, -kaldı ki peygamberin şüpheye düşmesi mümkün değildir- kendilerine daha önce semâvî kitap gönderilen Ehl-i Kitâb'ın tecrübe ve birikimlerinden destek alınabileceği tavsiye edilir. Âyetin amacı, Kur'an'ın Allah sözü olduğunu vurgulamak, Hz. Peygambere moral vermek, içine düşebileceği muhtemel bir sıkıntıyı dağıtmak, inancındaki kararlılığı ve kesinliği artırmak, Rabb'ine olan güvenini, tevekkül ve bağlılığını sağlamlaştırmak/perçinleştirmektir. Çağrı, görünürde peygambere yapılmakla birlikte, onun ümmetini/bağlılarını, hatta Kur'an'ı duyan/dinleyen herkesi ilgilendirir.⁵⁷

f) Kur'an'ın Âhîret Tasvirinde Şüpheye Düşülmemesini İsteyen Âyet

Kur'an'da yapılan cehennem tasvirleri, kâfirleri ve inançsızlığa eğilim duyanları şüpheye düşürmüştür. İlâhî gerçekleri inkâr etmeye şartlanmış olanlar, âhîret tasvirleri karşısında alaycı bir tavır takınmışlardır. Onların bilgi, inanç ve amaçlılıktan yoksun şüpheli tavırlarına bir de alaycılık eklenmiştir. Bu da onların şüphelerindeki ciddiyetsizliğin bir göstergesidir:

“Üzerinde on dokuz (muhafız melek) vardır. Biz cehennemden bekçilerini hep melekler yaptık. Onların sayısını da inkâr edenler için bir imtihan kıldık ki, kendilerine Kitap verilmiş olanlar iyice inansın, inananların da imanı artsın. Kitap verilmiş olanlar ve inananlar şüpheye düşmesinler. Kalplerinde hastalık bulunanlar ve kâfirler de: “Allah bu misalle ne demek istedi?” desinler. Böylece Allah, dilediğini şaşırtsın,

⁵⁶ Yûnus, 10/94.

⁵⁷ el-Beyzâvî, a.g.e., I/446; Yazır, a.g.e., IV/2744-2745; Ateş, a.g.e., IV/251-252.

dilediğini doğru yola iletir. Rabb'inin ordularını ancak kendisi bilir. Bu (Sekar yahut cehennem muhafızlarının sayısı veya bu sûre) insanlara bir uyarıdır."⁵⁸

"Üzerinde on dokuz (muhafız melek) vardır." âyeti nâzil olunca, Ebû Cehil, Kureyş topluluğuna alaycı bir tavırla şöyle seslenmiştir: İbn Ebî Kebşe'nin oğlu size cehennem muhafızlarının sayısının on dokuz olduğunu söylüyor. Sizler ise demir gibi güçlü pehlivanlarsınız. Sizden on kişi onlardan bir adamı yakalamaktan aciz mi? Ebu'l-Eşed İbn Üseyd İbn Keledete'l-Cümeihî, çok kuvvetli, yırtıcı bir insandı. Ben sizin için onlardan on yedisinin hakkından gelirim, siz de benim için ikisinin hakkından gelin.⁵⁹

Cehennem tasvirinin ele alınış üslubundaki asıl amaç, insanın iç dünyasında irkilme, çekinme, korku meydana getirmek, ilâhî gerçekliğe yönelişi sağlamaktır. Bu âyetlerdeki cehennem tasviri kâfirler için bir deneme olmuş, onları şaşkınlığa düşüren bir etki bırakmıştır. Kâfirler ve hasta kalpliler (doğru ile yanlış arasında ayırım yapma yeteneğine sahip olmalarına rağmen inançsızlığa eğilim duyan yarım gönüllüler), bu tasvir karşısında şüpheli ve alaycı bir tavır takınmışlardır. Allah'ın ilâhlığı, kudreti, vahiy, peygamberlik hakkında şüphesi olanlar, ahiret tasvirini duyduklarında hemen onu alaya almışlar, inkârlarını ortaya koymuşlardır. Hakikati inkâra şartlanmış olanlar, Kur'an'ın âhirete ilişkin tasvirlerine lâfzî bir anlam yüklemeye çalışmışlardır. Onların tavırları, bilgi, inanç ve amaçlılıktan yoksundur. Oysa, aynı cehennem tasviri, Ehl-i Kitab'ın iman ve bilgi sahibi olmasını, mü'minlerin imanlarının, itaatlarının artmasını, kökleşmesini, netleşmesini sağlamıştır.⁶⁰

Âyette önce, "Kitap verilmiş olanlar iyice inansın, inananların da imanı artsın", sonra, "Kitap verilmiş olanlar ve inananlar şüpheye düşmesinler" denilmektedir. Önce kesin ve kararlı bir inanıştan söz edilmekte, ardından bu inanışın şüpheden uzak olduğu belirtilmektedir. Anlatımda böyle bir tekrarın tercih edilmiş olmasının amacı, özelliği açıklanan imanın kesinlik ve kararlılık arz ettiğine ve hiçbir şekilde ona şüphe bulaşmadığına vurgu yapmaktır.⁶¹

⁵⁸ Müddessir, 74/30-31.

⁵⁹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV/473-474; Yazır, *a.g.e.*, VIII/5460.

⁶⁰ Derveze, *a.g.e.*, I/97-98; el-Mevdûdî, *a.g.e.*, VI/475; Esed, *a.g.e.*, s. 1207-1208.

⁶¹ er-Râzî, *a.g.e.*, X/711-712; es-Sâbûnî, *a.g.e.*, III/478.

g) Kible İle İlgili Kur'an'da Açıklanan Gerçekler Hakkında Kuşku Duyanlardan Olmamanın İstenmesi

Beşer/insan kaynaklı bilgiler şüphe konusu edilebilir. Bilginin kaynağının Allah olması durumunda, o bilginin gerçekliğinden kuşku duyulamaz. Yahudilerin sözünü ettiği kibleye yönelme ile Allah tarafından bildirilen Kâbe'ye yönelme karşılaştırıldığında, doğal olarak Allah tarafından bildirilen tercih edilir ve onun gerçekliğinden asla şüphe edilemez. Kaynağı Allah olan bir gerçek hakkında düşünmek, değerlendirme yapmak şüphe ve tereddütlere yer bırakmadığı gibi, imandaki kararlılığı ve sarsılmazlığı ortaya çıkarır. Hem Hz. Peygamber hem de onun bağlıları, Kur'an'ın mesajlarının insanın çıkarına olan, yararını güden, mutlak, evrensel, değişmeyen gerçeği yansıtan bilgileri ihtiva ettiğini kuşku duymadan benimserler/benimsemelidirler:

*“Gerçek Rabb’inden gelendir, artık kuşkulananlardan olma!”*⁶²
 “Kuşkulananlardan olma!” emri, doğrudan peygambere yönelik olduğu halde, ona inananları da bağlar. Burada doğrudan peygambere çağrı yapılmış, ona inananların da bu çağrıya dahil olduğu kabul edilmiştir. Âyette yer alan “mümterîn” ifadesinin alındığı “imterâ”, bir konuda şüpheye düşmüş olmayı anlatır. Şüphenin oluşmasını yakîn, yakîn'in oluşmasını da şüphe engeller. Şüphe, kişiyi yakîn'den, yakîn de şüpheden vazgeçirir. Burada Yüce Allah, kendisi tarafından gönderilenlerin gerçek olduğunu ve bu konuda peygamberin, şüpheci kimseler gibi bir tutum içerisine girmemesini istemektedir. “Hak” (doğru/gerçek) başkaları tarafından değil, Allah tarafındandır. Allah tarafından olan gerçek, “hak” olarak nitelenmeye en çok layık olandır. Hak, peygamberin de benimsediği gibi, Allah tarafından belirlenmiş olandır. Allah tarafından belirlenmeyen, Ehl-i Kitâb'ın sahip olduğu düşünceler/inanışlar –bu âyetin içinde yer aldığı metnin bütünlüğü çerçevesinde- gerçek dışıdır. Kible olarak Kâbe'ye yönelmek, Allah tarafından bildirilen bir gerçektir. Yahudilerin sözünü ettiği kibleye yönelmek ise doğru/gerçek değildir. Gerçek Allah katındandır yani Kur'an'daki gerçeklerdir. Çünkü Hz. Peygambere indirilen Kur'an, duygu ve düşünceleri eğiten, insanın çıkarına olan her türlü yararı sağlayan kitaptır. Yüce Allah bu esas doğrultusunda Hz. Peygambere şu çağrıyı yapar: Hakkın Allah tarafından olduğundan kuşku duyma, en küçük bir şüphen, tereddüdün olmasın. Onun üzerinde düşün, değerlendirmeler yap ki, inancındaki

⁶² Bakara, 2/147.

kesinliği/ kararlılığı ortaya çıkarsın. Onu düşünmek/değerlendirmek şüpheleri yok eder, yakîn (kararlı kesin inanç) meydana getirir.⁶³

Mutlak gerçeğin kaynağı yalnızca Yüce Allah'tır. Evresel olan, zamanla özellikleri kaybolmayan, değişmeyen gerçeği sadece Allah gönderebilir. Beşer kaynaklı gerçekliklerin şüphe konusu olup olmadığı tartışılabilir. Fakat gerçek Allah'tan gelmişse, ondan şüphe edilmez. Bu da gösteriyor ki, gerçek olarak ileri sürülen önermenin/mesajın kaynağı Kur'an açısından önemlidir. Kaynağın Allah olduğu durumlarda gerçekten şüphe edilmemesi Kur'an'ın bir buyruğudur.

h) Hz. İsa ile İlgili Kur'an'da Açıklanan Gerçekler Hakkında Kuşku Duyanlardan Olmamanın İstenmesi

Hz. Peygambere kıssa (tarihsel kesit) olarak Hz. İsa'nın durumu ile ilgili gerçek bilgiler aktarılmıştır. Yüce Allah tarafından Kur'an'da Hz. İsa hakkında yapılan açıklamalar şüphe duyulmaması gereken gerçeklerdir. Bu açıklamalardan Hz. Peygamberin kuşku duyması mümkün değildir. Buna rağmen Yüce Allah'ın peygamberden, "kuşku duyanlardan olmamasını" istemesi, onun kararlı-kesin inançlı olarak yaşamayı sürdürmesini teşvik etmekten ve onaylamış olmaktan ibarettir. "Kuşku duyanlardan olma" çağrısı diğer insanlar hakkında da genellenecek olursa, onlar için bir eğitim, otokontrol, değişim fonksiyonunu yerine getirir:

*"Allah yanında İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı, sonra ona 'ol!' dedi, artık olur. (Bu), Rabb'inden gelen gerçektir. Öyle ise kuşkulananlardan olma."*⁶⁴ Hz. İsa hakkındaki gerçek açıklama, Allah tarafından yapılan açıklamadır. Âyette sözü edilen gerçek, Hz. Peygambere kıssa olarak anlatılan Hz. İsa ilgili haberlerdir. Bu gerçek, Yahudilerin ve Hıristiyanların Hz. İsa hakkındaki açıklamaları değil, Yüce Allah'ın Hz. Peygambere bildirdiğidir. Allah'ın bu konuda bildirmiş olduğu Kur'an'daki açıklamalar haklıdır, ondan şüphe edilemez. "Kuşkulananlardan olma!" hitabı elçiyedir. Ona yapılan bu çağrı, onun kararlılığını artırmaya yöneliktir. Elçinin bu konuda herhangi bir şüphesi yoktur. Elçiye, "kuşkudan

⁶³ İzzuddîn Abdulazîz İbn Abdisselâm ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1996, I/171; en-Nesefî, *a.g.e.*, I/136; el-Endelûsî, *a.g.e.*, I/224; Yazır, *a.g.e.*, I/533; es-Sa'dî, *a.g.e.*, s. 55.

⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/59-60.

uzak olduğun gibi, yakînî olarak (kararlı ve kesin inançlı) inanmaya devam et!” diye çağrı yapılmıştır. Bu hitap ondaki kararlılığı uyanık ve dinamik/hareketli tutma amacına yöneliktir. Ya da bu çağrı, âyeti duyan herkesedir. Kendini eğitmek/düzeltilmek isteyen bütün insanlardır.⁶⁵

3. Âhiretten Kuşku Duyma

Âhiretten kuşku duymayı konu edinen âyetleri üç başlık altında değerlendirdik. Bu sınıflamada âyetlerdeki ifade biçimlerini dikkate aldık. Bir gurup âyette, âhiretten kuşku duyan kimselerden söz edilir. Bir âyette Allah, insanlardan âhiretten kuşku duymamalarını ister. Çok sayıda âyette ise, âhiretten kuşku duyulmayacağı ilkesi tekrar edilir.

a) Genel Olarak Âhiretten Şüphe Duyanlar

Kur’an’da, âhireti inkâr edenlerin belirleyici tavırları şüphe ve itirazlarıyla kendini gösterir. Kur’an, bu konuda inkârcıların delil olmaktan öte, zan ve kuru bir iddiada kalan şüphelerini, tereddütlerini, takıldıkları noktaları haber verir.

Bazı insanlar öldükten sonra dirilmeye, bu dirilişi takip edecek yaşam sürecine, Yüce yaratıcının huzuruna çıkarılacağına kuşkuyla yaklaşırlar. Öldükten sonra dirilecek olma inancına karşı çıksalar da içlerinden kuşkuyu atamazlar ve bu kuşku onlara ruhsal bir elem verir. İnsan tek başına var olamayan, bütünüyle yalnız ve sonsuza dek hiçbir şeye dayanmadan, yönelmeden yaşayamayan bir varlıktır. Varlık sahasında, dönüp dolaşıp en sonunda gelmek zorunda olduğu bir varlık olmalıdır. İnsan bir yandan âhireti (Allah’a dönmeyi) inkâr ederken, örneği verilen bu tür düşünceler, insanın bilinç altında ve ruh dünyasında tereddüt, rahatsızlık ve kuşkuları her zaman canlı tutar:

“İyi bil ki onlar, Rab’lerine kavuşmaktan kuşku içindedirler. İyi bil ki, O, her şeyi kuşatmıştır (her şey Allah’ın bilgisi dahilindedir).”⁶⁶

⁶⁵ er-Râzî, a.g.e., III/245; eş-Şevkânî, a.g.e., I/439; el-Kâsımî, a.g.e., II/70; Ateş, a.g.e., II/57.

⁶⁶ Fussilet, 41/54.

Öldükten sonra dirilmekten ve dünyada yaptıklarının karşılığını görmekten, (insanın düşünce, inanç ve eylemlerinin) hesabını vereceğinden, bu hesabın ardından karşılık olarak ödül ve ceza alabileceğinden şüphe ederler. Bu yüzden Hz. Muhammed'in peygamberliğinin doğruluğu, Kur'an'ın gerçekliğinin şüphe götürmez olduğu şeklindeki, Allah'a döndükleri zaman, âhirette kendilerine yarar sağlayacak inanışlara ilgi göstermezler. Öldükten sonra dirilmenin imkansız olduğunu düşünürler. Kıyâmet günü Yüce Allah'ın huzuruna varacaklarına inanmazlar. Öldükten sonra dirilmeyi inkâr ederek şüphe içerisinde yaşarlar, aynı zamanda bu şüpheden de muzdariptirler. Onlara şöyle sormak gerekir: "Allah'a dönmekten kuşku duyuyorlar, fakat Allah her şeyi "muht" (kuşatmış) iken, Allah'a dönmeyip de başka nereye gidebilecekler?"⁶⁷ Bu çağrı, inkârcı kimseleri kuşkularından uyandırmaya yönelik bir girişimdir

Âhiretin mutlaka gerçekleşeceğine dair insanlara, gerek peygamberlerin getirdiği vahiyler, gerekse evrende gerçekleşen olayların sağladığı ipuçları vasıtasıyla sürekli bilgilendirme yapılmakta, gerekli bilgi kendilerine ulaştırılmakta ve bu bilgi sunumu artarak, çoğalarak devam etmektedir. Ancak bazı insanlar âhiretin gerçekleşeceğinin kanıtları karşısında kör gibi hareket etmişler, kanıtları görmezlikten gelmişler, onları kavramak için hiçbir gayret göstermemişler, sağduyulu ve ileri görüşlü bir yol izlememişlerdir:

*"Doğrusu onların âhiret hakkındaki bilgileri art arda gelip bir araya toplandı. Fakat onlar (hâlâ) ondan bir kuşku içindedirler. Doğrusu, onlar ondan yana kördürler (gözlerinin önüne serilen bu kadar delili görmüyorlar)."*⁶⁸

Onların âhiret hakkındaki bilgileri arka arkaya gelip toplanır. Toplanan kanıtlar, âhiretin mutlaka gerçekleşeceğine işaret etmektedir. Âhiret hayatının kaçınılmaz olarak yaşanacağına ilişkin kendilerine peygamberler tarafından ve evrende gerçekleşen olayların/oluşların sağladığı ipuçları aracılığıyla arka arkaya bilgi iletilmekte, bu bilgilendirme sürekli bir artış kaydetmektedir. Âhiretle ilgili yeterli bilgi kendilerine ulaştırılmıştır, dünya hayatında bu konuda büsbütün bilgisiz/cahil bırakılmamışlardır. Fakat onlar bu bilgileri gerektiği şekilde değerlendirememektedirler. Dünya

⁶⁷ eş-Şevkânî, a.g.e., IV/648; el-Mahallî, es-Suyûtî, a.g.e., s. 442; el-Merâğî, a.g.e., IX/9; Yazır, a.g.e., VI/4217; Kutub, a.g.e., V/3131.

⁶⁸ Neml, 27/66.

hayatındayken âhiret hayatının gerçekleşeceğinden şüphe etmekte, kesin bir inanış ortaya koyamamaktadırlar. Bir konuda kanıt bulamayan şaşkın kimse gibi hareket etmişlerdir. Âhiretin varlığının delilleri ve peygamberlerin getirdikleri mesajlar karşısında kör gibi davranmışlar, onları görmezlikten gelmişlerdir, öldükten sonra dirilmeyi, dünyadaki düşünce, inanç ve eylemlerinin karşılığını görmeyi inkâr etmişlerdir. Sağduyulu ve ileri görüşlü bir yol izlemedikleri için kanıtları değerlendirememişlerdir. Âhiret günü hakkında ileri sürülen ve ortaya konan delilleri ciddiyetle ele almamışlar, onları kavramak için kendilerini zorlamamışlardır. Öbür dünyanın olup olmadığına dair onların sabit/kesinleşmiş bir bilgileri olduğu söylenemez. Onların bu anlamdaki bilgisizliği, konuya ilişkin verilerin kendilerine ulaşmaması yüzünden değil, verilen bilgilere inanmamaları ve onların doğruluğundan şüphe etmeleridir.⁶⁹

Âhiret gerçeği karşısında insanların iki farklı duruşu söz konusudur. Bazı insanlar âhiretin gerçekleşeceğine inanırlar, bazıları ise, âhiretin geleceğinden kuşku duyar, kararlı/sabit bir inanışa sahip olamaz. İnsanların düşünce, inanç ve davranışları üzerinde etkisi olduğu söylenen şeytan, âhiretten şüphelenenlerin şüpheye düşmelerine etkide bulunan bir faktördür:

“Ant olsun İblis, onlar hakkındaki zannını doğru çıkardı, inanan bir bölükten başka (hepsi) ona uydular. Onun onlar üzerinde zorlayıcı bir gücü yoktu. Ancak âhirete inananı, ondan kuşkulananı (ayırt edip) bilelim diye (ona bu fırsatı verdik). Rabb'in her şeyi korumaktadır.”⁷⁰

Şeytanın insanlar üzerinde maddî ya da manevî bir gücü yoktur. İstedliğini yaptırabilmek için herhangi bir baskısı, zorlaması, mecbur etmesi söz konusu değildir. Şeytan, teşvik ederek, kışkırtarak, vesvese vererek, hoş ve çekici göstererek, insanın aklını çelerek, kandırarak, aldatarak yol gösterir, öğütler. Bu öğütlenme imkanının şeytana tanınmasında açık bir gerekçe vardır. Şeytana imkan vermek suretiyle Yüce Allah, insanları denemek, âhirete iman edenle bu konuda şüpheye düşeni birbirinden ayırt etmek ister. Âhiret gerçeği karşısında iki tür insan ortaya çıkar. Bunlardan biri,

⁶⁹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, III/385; el-Beyzâvî, *a.g.e.*, II/181; Yazır, *a.g.e.*, V/3697; Ateş, *a.g.e.*, VI/383; es-Sâbûnî, *a.g.e.*, II/416; Muhammed İbn Muhammed İbn el-Muhtâr eş-Şankîti, *Azvâu'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, VI/122; el-Mevdûdî, *a.g.e.*, IV/123.

⁷⁰ Sebe', 34/20-21.

sağlıklı bir imana sahip olan, âhirete, onun gerçekleşeceğine, herkesin yaptıklarının hesabını vereceğine, ödül ya da ceza ile karşılaşacağına inanan insan tipidir. Diğer ise, şeytanın kuşkular içerisinde bıraktığı, âhiretten şüphe duyan, o günün geleceğine inanmayan; imanı kararsız, sabit olmayan, en basit şüphelerle sarsılan, en küçük bir etkiyle yok olan insan tipidir.⁷¹

İnsanların bazısı, dünya hayatında peygamberlerin haber verdiği âhret hayatını yalanlamış, âhret hakkında şüpheye düşmüştür. Âhret günü gelip çattığında, şüphe ettikleri gerçeği bizzat tecrübe edeceklerdir:

“İşte o kuşkulanıp durduğunuz şey budur!”⁷² Şu an maruz kaldığımız azabın başınıza geleceğinden şüpheleniyordunuz. Karşı karşıya geldiğiniz, tecrübe etmekte olduğunuz bu azap, dünya hayatındayken hakkında şüpheye düştüğünüz, kesin olarak inanmadığınız, aranızda tartıştığınız azaptır. İşte bu uğramış olduğunuz cehennem azabını dünyadayken size haber veren elçileri yalanlıyordunuz.⁷³

b) Âhiretten Kuşku Duyulmamasını İsteme

Kur'an, kıyâmetin mutlaka kopacağına, kıyâmetin kopuşunun ne şekilde gerçekleşeceğine dair geniş bilgiler verir, tasvirler yapar. Kur'an, haber vermiş olduğu bilgilerin ışığında, insanların kıyâmetin mutlaka kopacağı konusunda kuşku duymamaları gerektiğini söyler:

“O, kıyâmetin kopacağını gösterir bir ilimdir. O saatin geleceğinden hiç şüphe etmeyin, bana uyun. Doğru yol budur.”⁷⁴

Âyetteki “innehû” (o) zamirinin, genellikle Hz. İsa'ya (Mesih'e) işaret ettiği kabul edilir. Buna göre Hz. İsa'nın babasız yaratılmasının, ölüleri diriltmesinin kıyâmet belirtisi olduğu sonucu ortaya çıkar. Hz. İsa'nın babasız yaratılması, Yüce Allah'ın ruhları yeniden bedenlere sokup diriltebileceğinin, kıyâmetin mümkün olduğunun ve mutlaka gerçekleşeceğinin bir kanıtıdır. Bazı yorumcular ise, Hz. İsa'nın gökten inecek

⁷¹ el-Cezâirî, IV/316; a.g.e., ez-Zuhaylî, a.g.e., XXII/169; el-Kâsimî, a.g.e., VI/15; el-Mevdûdî, a.g.e., IV/416; es-Sa'dî, a.g.e., s. 624.

⁷² Duhân, 44/50.

⁷³ er-Râzî, a.g.e., IX/664; el-Merâğî, a.g.e., IX/111; Hicâzî, a.g.e., III/419; Bilmen, a.g.e., VII/3323.

⁷⁴ Zuhruf, 43/61.

olmasının kıyâmet alâmeti olduğunu ileri sürerler. “İnnehû” (o) zamiri ile, Kur’an’a gönderme yapılması olasılığı da vardır. Böylece, Kur’an’ın, bir kıyâmet bilgisi, - kıyâmetin kopacağını açıklayan bilgi ya da kıyâmetin kopacağını gösteren bir işaret olduğu kastedilmiştir. Kur’an, kıyâmetin kopacağı vaktin yakın olduğunu haber verir, onun korkunçluğu, durumu (cereyan ediş şekli) hakkında açıklamalar yapar. Âyette yer alan ve Hz. Muhammed’e ait olan, “bana uyunuz” sözü, zamirin Kur’an’la ilgili olması gerektiği yaklaşımını desteklemektedir. Zamirin Kur’an’a gitmesi, âyetin devamı açısından daha doğrudur. Kur’an, kıyâmeti haber vermektedir, kıyâmetten kuşku duyulmamalıdır. Âyette, insanlardan kıyâmetten kuşku duymamaları, onu yalanlamamaları istenmekte, kıyâmetin mutlaka kopacağı açıklanmaktadır.⁷⁵

c) Âhiretten Kuşku Duyulamayacağı İlkesi

Âhiret inancıyla ilgili temel meselelerden birisi şüphe edilmezlik ilkesidir. Âhirete inanan bir kimse, hem kalbiyle hem de diliyle, kesin ve kararlı biçimde âhirete inandığını, o günün mutlaka geleceğinden ve geldiği zaman olup bitecek gelişmelerden asla şüphe duymadığını itiraf eder. Allah’ın kıyâmet hakkında yapmış olduğu açıklamaları, kıyâmete inanmak için yeterli bulduğunu söyler:

“Rabb’imiz, sen mutlaka insanları, asla şüphe olmayan bir günde toplayacaksın.” Allah sözünden dönmez.”⁷⁶ İman edenler Allah’a yaptıkları dualarında şöyle derler: Ey Rabb’imiz! Sen yaptıklarının karşılığını vermek üzere insanları belirli bir günde toplayacaksın, bir araya getireceksin. Kıyâmet gününde, onlarla ilgili olan her yargılamayı yapacak, kararı vereceksin. İyilik-kötülük adına insanların dünyadayken yapmış olduklarının hesabını göreceksin, karşılıklarını ödeyeceksin. Asla bunda şüphe yoktur ve biz buna kesin bir şekilde inanıyoruz. Çünkü sen böyle haber verdin ve senin sözün doğrudur/gerçektir. O gün bizi bağışla! O günün mutlaka gerçekleşeceğinde ve gerçekleştiğinde olup bitecek olaylarda şüphe yoktur. Şüphe edilmezlik ilkesi, bu âyette âhiretle ilgilidir. Şüphe edilmemesi zorunlu olan âhirete iman meselesi, bazı insanların

⁷⁵ ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, IV/254-255; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, IV-695; Ateş, *a.g.e.*, VIII/259-260; es-Sâbûnî, *a.g.e.*, III/162; Esed, *a.g.e.*, s. 1006.

⁷⁶ Âl-i İmrân, 3/9.

inanmakta zorluk çektikleri ve bu yüzden Kur'an'ın tekrar tekrar üzerinde durduğu konulardan birisidir.⁷⁷

Kur'an, âhirete inanmayı, “geleceğinden asla şüphe duyulmayan gün”e inanmak olarak tanımlar. Âhîret inancı, kesin bir kabullenışı, en küçük bir kuşkudan bile uzak durmayı esas alır. Kesinlikten uzak, kuşkular içeren bir âhîret inancı, ciddiyetsizlik, başına buyruk hareket etme, kendi bildiği gibi, arzularının istediği biçimde davranma durumunu ortaya çıkarır. Örneğin, Yahudiler âhîret inancına sahip olmakla birlikte, bu inancın içeriğini kendi istedikleri doğrultuda doldurmak istemişlerdir. Yüce Allah, âhîrette insanlara dünyadaki davranışlarının niteliği esas alınarak muamele edeceğini söylerken, Yahudiler dünyadaki konumlarının âhîrette kendilerine ayrıcalık sağlayacağını iddia ederler. Yahudilerin âhîret hakkındaki değerlendirmeleri, kesin bir şekilde âhîrette inanan kimselerin tavrı olarak gösterilemez:

“Bu hareketleri, onların: “Bize, ateş sayılı birkaç günden başka dokunmayacak.” demelerinden ileri gelmektedir. Uydurdukları şeyler, onları dinlerinde yanıltmıştır. Peki, ya kendilerini, hiç şüphe olmayan bir gün için topladığımız ve herkesin kazandığı, kendisine tastamam verilip hiç kimseye haksızlık edilmediği zaman (durumları) nasıl (olacak)?”⁷⁸

Âyette tasviri yapılan insan –Yahudi- tipinin belirgin özelliği şunlardır: Kendini Allah'ın gözdesi kabul eder, dünyadaki davranışlarının niteliğini dikkate almaksızın her koşulda kendisinin cennete gireceğini sanır. Atalarının dindar olması, belli peygamberlerin takipçisi olarak gözükmesi, seçkin bir soydan gelmesi, -peygamberlerin soyundan- gibi durumların kendisini cehennemden uzak tutacağı tahminine götürür. Cehenneme atılsa bile sınırlı bir süre orada kalacağını, bu sürenin ardından cennete konulacağını iddia eder. Halbuki gerçek durum hiç de onun zannettiği gibi olmayacaktır. Yüce Allah, Yaptıkları iyiliklerin kötülüklerin karşılığını hiç eksiltmeden, haksızlık yapmadan herkese verecektir. O gün kişinin dünyadaki sosyal bağlarıyla ilişkisi kesilecektir, dünyadayken sahip olduğu maddî kıymetlerin kendisine hiçbir yararı olmayacaktır. O gün bütün bunların olacağından asla şüphe duyulmamalıdır. Burada tasviri yapılan Yahudi tipi, cehenneme inanmasına rağmen, cehennem ateşinin

⁷⁷ eş-Şevkânî, a.g.e., I/403; İbn Kesîr, a.g.e., I/357; el-Merâğî, a.g.e., I/458; el-Cezâirî, a.g.e., I/288; Bayraklı, a.g.e., III/485-486.

⁷⁸ Âl-i İmrân, 3/24-25.

kendisine sınırlı olarak dokunacağı kuruntusuna kapılmıştır. Âyette, âhirete, “geleceğinden asla şüphe olmayan gün” diye vurgu yapılması, Yahûdilerin âhirete yakînen inanmadıklarını, âhîret konusundaki şüphenin, Allah’a ve O’nun dinine karşı nasıl bir olumsuz tepki uyandırdığını öğretmektedir. Oysa, geleceğinden şüphe olmayan âhîret günü, dünya hayatında insanın tutum ve davranışlarını düzene sokar.⁷⁹

Yüce Allah, insanlara bir konuda söz vermişse, o mutlaka doğrudur. O’nun verdiği sözde asla yalana yer yoktur. Akıl sahipleri O’nun sözlerini olduğu gibi doğrular, kabul ederler. Kıyâmetin mutlaka gerçekleşeceğini haber veren Kur’an’ın bildirdiklerinin aksini düşünmek mümkün değildir. Haberin kaynağının Allah olması dolayısıyla, kıyâmetten ve o gün insanların başına geleceklerden şüphe edilmez:

“Allah –ki O’ndan başka tanrı yoktur- sizi, vukuunda asla şüphe olmayan kıyâmet (duruşma) gününde bir araya toplayacaktır. Allah’tan daha doğru sözlü kim olabilir?”⁸⁰

Yüce Allah insanları mutlaka gerçekleşecek kıyâmet gününde, kabirlerinden diriltecek, huzurunda toplayacak, hesaba çekecektir. Allah sözü olan Kur’an, kıyâmetin mutlaka vuku bulacağını, Allah’ın o gün insanları bir araya toplayacağını açıklar. Kur’an’ın bildirdiği bir durumun aksi düşünülemez. Gerçekleşeceğini Allah haber verdiği için kıyâmetten veya insanların o gün bir araya getirilip toplanmasından şüphe edilemez. Allah, sözü en doğru, verdiği mesajlar, vaat ve tehditleri en tutarlı olandır. O’nun bildirdiklerinde ve açıklamalarında asla yalana yer yoktur. Allah’ın haber verdiği hiçbir şeye yalan bulaşmaz. Akıl sahiplerine düşen, O’nun yaptığı bütün açıklamaları olduğu gibi kabul etmek, doğrulamaktır.⁸¹

Kıyâmet gününün belli bir vakitte gelip çatacağı, gerçekleşeceği şüphe götürmez bir hakikattir. Doğalarında var olan ilâhî gerçeklik eğilimini kaybedenler, inatçılığı ve bozgunculuk yapmayı yaşam biçimi olarak seçenler, fiziksel olarak algılayamadıkları gerçeklikleri inkâr etme yoluna giderler. Yüce Allah’ın insanları yeniden dirilteceğine inanmamakta diretirler, kuşku içinde bocalarlar:

⁷⁹ Bayraklı, *a.g.e.*, III/525-527; el-Mevdûdî, *a.g.e.*, I/198; el-Hicâzî, *a.g.e.*, I/219; ez-Zuhaylî, *a.g.e.*, III/190; Toptaş, *a.g.e.*, II/39.

⁸⁰ Nisâ, 4/87.

⁸¹ el-Beyzâvî, *a.g.e.*, I/228-229; en-Nesefî, *a.g.e.*, I/352; es-Sâbûnî, *a.g.e.*, I/293; Bilmen, *a.g.e.*, II/638; Ateş, *a.g.e.*, II/335-336.

“De ki: “Göklerde ve yerde olanlar kimindir?” “Allah’ındır” de. O, rahmet etmeyi kendi üstüne yazmıştır. Sizi elbette varlığında şüphe olmayan kıyâmet gününde toplayacaktır. Ama kendilerini ziyana sokanlar inanmazlar.”⁸²

Yüce Allah, yalanlayıcıları kıyâmet gününde toplayacak, Allah’a ortak koşmalarının, isyanlarının karşılığını verecektir. Âyette, Allah, kullarını toplayacağına dair yemin etmektedir. Kıyâmet gününün geleceğinde, bunun belli bir vaktinin olduğunda ve toplanma olayında şüphe yoktur. Bu konudaki deliller gerçek ve kesinlik arz eden kanıtlardır. Mü’minler, kıyâmetin kopacağından şüphe etmezler, yalanlayan, inkâr eden kimseler ise, kuşku içinde bocalarlar. Doğalarında var olan ilâhî gerçeklik eğilimini, sağduyuyu yitirenler, haksızlık yapanlar, Allah’ın yaratılmışları yeniden dirilteceğine inanmamakta diretirler. Âhireti kabul edip benimsemezler, o günün korkunçluğundan da çekinmezler. Küfrü, inadı, Allah’a ortak koşmayı, kötülük ve bozgunculuk yapmayı kendileri için daha uygun görürler.⁸³

Kıyâmetin kopması kaçınılmaz bir durumdur. Ondan şüphelenmeye imkan yoktur. Âhiretle ilgili gerçekliği kavramayı sağlayacak pek çok aklî kanıt ulaşma imkanı vardır. Örneğin, insan aklı, Yüce Allah’ın evreni benzeri olmaksızın yarattığını algılayabilmektedir. Varlıklar yok olduktan sonra yeniden yaratmak ilk kez yoktan var etmekten daha zor değildir. Bu tür akıl yürütmeler, insana âhiretin imkanı konusunda yeterli kanıtları hazırlayabilmektedir. Kanıtlar ortada dururken, yine de insanların bazıları âhiretin gerçekliğini kabul etmeye yanaşmazlar:

“Görmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratan Allah, kendilerinin benzerini yaratmaya da kâdirdir. Kendileri için, bir süre koymuştur, onda hiç şüphe yoktur. (O süre dolunca mutlaka ölecekler veya diriltileceklerdir). Ama zalimler inkârdan başka bir şey yapmazlar.”⁸⁴

Âyette, “ecel” kelimesi, kıyâmet günü, öldükten sonra dirilme anlamına gelebileceği gibi, insanın dünyada yaşadığı süre ve ölümü anlamında kullanılmış olabilir. Burada “ecel” kelimesi, ‘yok olması, ortadan kalkması kaçınılmaz olan bir durum’ hakkında belirlenmiş bir süre anlamına geldiğine göre, kıyâmetin kaçınılmazlığını ifade etmiş olması daha tutarlıdır. İnsanlar Allah’ın yeri göğü örneği

⁸² En’âm, 6/12.

⁸³ İbn Kesîr, a.g.e., II/129; el-Cezâirî, a.g.e., II/41-42; es-Sa’dî, a.g.e., s. 214; Yazır, a.g.e., III/1887.

olmaksızın ilk kez yarattığını görüyorlar. Akıllarıyla, O'nun yeri ve göğü yarattığını anlayabiliyorlar. Doğal olarak, insanları da bunun gibi yeniden yaratabilir, onların benzerini tekrar var etmeye güç yetirebilir. Varlıklar/yaratılanlar yok olduktan sonra onları yeniden yaratmak, ilk kez yoktan var etmekten daha kolaydır. İnsanları yeniden yaratmak, yeri ve göğü yaratmaktan daha zor değildir. İnsanlar bu tür aklî kanıtları bilme öğrenme imkanına sahiptirler. Yüce Allah, belirlenmiş bir zamanda insanları kabirlerinden kaldırıp yeniden diriltecektir. Bundan şüphe etmeye imkan yoktur. İnsanların belirlenmiş bir vakitte kabirlerinden kaldırılıp yeniden yaratılması ilâhî bir zorunluluktur. Onların yeniden diriltileceği kıyâmet gününde ve bu günün belirlenmiş bir vaktinin olduğunda asla şüphe yoktur, inkârı mümkün değildir. Kanıtlar ortada olmasına rağmen, yine de insanların bir kısmı âhireti inkâr ederler, yanlış ve sapkın inançlarını sürdürürler.⁸⁵

Yüce Allah tarihin bir döneminde Ashâb-ı Kehf olarak nitelenen bir gurup insanı bir mağarada uyku halinde asırlarca bekletip, daha sonra bir gün onları uyandırıp, durumlarını insanlara göstermiştir, insanları bu konuda kesin bilgi sahibi yapmıştır. Öldükten sonra dirilme gerçeğinin tecrübesini insanların bilgisine sunmuştur. Tarihin sözü edilen döneminde yaşayan insanların bu tecrübesi, daha sonraki insanlar ve günümüz insanları için artık bir tarihî tecrübe niteliğini taşır. Ya da günümüz insanları "Âshâb-ı Kehf" olayı ile ilgili tecrübeyi kendi uyku tecrübeleriyle karşılaştırabilirler. Kur'an'ın, âhiretten kuşku duyulmayacağını gösteren kanıtlarından birisini, tarihsel tecrübe kanıtı olarak aktardığımız söyleyebiliriz:

*"(Nasıl onları uyutup sonra uyandırdıksa yine) böylece onları (bazı insanlara) buldurduk ki, Allah'ın (öldükten sonra diriltme) va'dinin gerçek olduğunu ve kıyâmetin mutlaka geleceğini; ondan asla şüphe olmadığını bilsinler."*⁸⁶

Yüce Allah Ashâb-ı Kehf olarak nitelenen bir gurup genci bir mağarada asırlarca uyku halinde korumuş, uzunca zaman geçtikten sonra bir gün onların durumunu ortaya çıkarmayı, insanlara göstermeyi dilemiştir. Dönemin yöre halkını onların durumları hakkında bilgi/tecrübe sahibi yapmıştır. Bu sayede, kıyâmetin kopması, öldükten sonra dirilme, toplanma ve ilâhî huzura çıkarılma gibi konularla ilgili ilâhî sözün/mesajın

⁸⁴ İsrâ, 17/99.

⁸⁵ el-Kurtûbî, a.g.e., X/216; el-Merâğî, a.g.e., V/360; el-Kâsimî, a.g.e., IV/633; Esed, a.g.e., s. 580.

⁸⁶ Kehf, 18/21.

doğruluğunun, gerçek olduğunun ortaya çıkmasını, bilinmesini sağlamaya çalışmıştır. İnsanlar doğal olarak, “maddî dünya koşullarının ötesinde, olağan üstü bir şekilde ölümler gibi onları uyutan sonra da uyandıran Allah’ın, ölen insanları da diriltmeye güç yetirebileceği” sonucunu çıkarabilirler. Çünkü onların böylesine uzun süren bir uykudan uyanmaları, ölen sonra da dirilen kimsenin durumuna benzemektedir. Bir mağara içinde asırlarca uyuyan, sonra sağlıklı bir şekilde uyanan topluluğun olağan dışı hali, ölümlerin tekrar hayat bularak Allah’ın huzurunda toplanacaklarına dair gözle görülen canlı bir örnektir.⁸⁷

Kur’an, kıyâmetin kopacağında kuşku ve tereddüt söz konusu edilemeyeceğini belirtmek için insan doğasındaki ve bitkiler dünyasındaki kanıtlara dikkat çeker. Allah, insanı başlangıçta topraktan yaratmış, onu çeşitli aşamalardan geçirerek olgunluğa erdirmişdir. Cansız görünen topraktan gerekli koşulları oluşturmak suretiyle bitkileri çıkartan ve büyütüp geliştiren de Yüce Allah’tır. Cansız toprakta bitkiye hayat veren güç, ölen birisini de yeniden diriltebilir. Evrendeki çeşitli varlık ve oluşlara dikkatleri yönlendiren Yüce Allah, kendi kudretinden ve öldükten sonra dirilmekten kuşku duyan insanların kuşkularını gidermeyi hedefler:

Ey insanlar, eğer öldükten sonra dirilmekten kuşkuda iseniz (bilin ki) biz sizi (önce) topraktan, sonra nutfe (sperma)dan, sonra alâka (embrio)dan, sonra yaratılışı belli belirsiz bir çiğnem et parçasından yarattık ki, size (kudretimizi) açıkça gösterelim. Dilediğimizi belirtilmiş bir süreye kadar rahimlerde tutuyoruz, sonra sizi bir bebek olarak çıkarıyoruz. Sonra güç (ve kabiliyetlerinize) ermeniz için (sizi büyütüyoruz). İçinizden kimi (henüz çocukken) öldürülüyor, kimi de ömrünün en kötü çağına (ihtiyarlığa) itiliyor ki, bilirken bir şey bilmez hale gelsin (çocukluğundaki gibi vücutça ve akılca güçsüz bir duruma düşsün). Yeri de kurumuş, ölmüş görürsün. Fakat biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman titreşir, kabarır ve her güzel çiftten bitirir. Bu böyledir. Çünkü Allah, tek gerçektir. (Her şey O’nunla varlık kazanır) ve O, ölümleri diriltir ve O, her şeyi yapabilir. Ve (çünkü) o (kıyâmet) saati mutlaka gelecektir, onda şüphe yoktur. Ve Allah, kabirlerde olanları diriltecektir.”⁸⁸

⁸⁷ ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, II/683; er-Râzî, *a.g.e.*, VII/447; el-Mâverdî, *a.g.e.*, III/295; Bilmen, *a.g.e.*, IV/1945; Derveze, *a.g.e.*, III/484.

⁸⁸ Hac, 22/5-7.

Âyetlerde, yeniden dirilmekten kuşku duyanlara, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere şöyle bir hatırlatmada bulunuluyor: ‘Öldükten sonra dirilmenin imkanından, kıyâmet gününün geleceğinden kuşku duyuyorsanız ilk yaratılışınıza bakınız. Başlangıçta insanı var etmeye güç yetiren, onu tekrar var etmeye elbette güç yetirebilir.’ Allah’ın, insanı değişik evrelerden geçirerek yaratması, O’nun güçlü ve amaçlı bir yaratıcı oluşunun, öldükten sonra dirilmenin imkan dahilinde bulunmasının bir kanıtı, göstergesi, ortaya konuluşudur. İnsanı başlangıçta topraktan yaratan, sonra çeşitli evrelerden geçirerek erişkin hale getiren için, onu tekrar yaratmak daha kolaydır. Evrendeki bu tür varlıklara/oluşlara dikkat çekmek suretiyle Yüce Allah, kendi kudretinden ve ölümlerin diriltilebileceğinden kuşku duyan insanların kuşkularını gidermeyi amaçlamaktadır. Öldükten sonra dirilmenin bir diğer kanıtı, bitkilerin büyüüp gelişmesidir. Toprak ilk bakışta cansız görünür. Allah su ve gerekli koşulları oluşturur, böylece bitkiler hayat bulur ve gelişirler. Cansız toprakta bitkilere hayat veren güç, elbette ölümleri diriltebilir. Âyette, kuru toprağın yağmurla diriltildiği anlatılırken, söz asıl konuya getirilerek, Allah’ın her şeyi yapabileceği, ölümleri dirilteceği, kıyametin mutlaka kopacağı vurgulanır. Hem bu tür –insan doğasındaki ve bitkiler dünyasındaki- kanıtlara hem de Allah’ın mesajlarına dayanarak, kıyâmetin kuşkusuz, tereddütsüz gerçekleşeceğini belirtmek gerekir.⁸⁹

Akıl yürütmeye ve bilimsel verilere dayanarak, kıyâmetin kopacağı düşüncesine ulaşılabilir. Ancak, beşerî bilgi imkanları tek başına, metafizik bir gerçeklik olan kıyâmet hadisesine temel teşkil edemez. Kıyâmetin kopacağı bilgisinin kaynağı vahiy olmalıdır. Âhiretle ilgili vahiy mesajlarını ve aklî kanıtları sağlıklı bir şekilde değerlendiremeyen, küstahça kendini beğenmişlik içinde olan kimseler, kıyâmetin kopacağından kuşku duyarlar:

*“(Kıyâmet) saati mutlaka gelecektir. Bunda asla şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu inanmazlar.”*⁹⁰

Kanıtların açık olması, peygamberler tarafından üzerinde söz birliği edilmesi sebebiyle, kıyâmetin geleceğinden kuşku duyulmaz. Kabirlerden dirilmeyi, Allah’ın huzurunda hesaba çekilmeyi, cennet ya da cehennemden birisiyle karşılaşmayı içeren

⁸⁹ el-Mahallî, es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 307; ez-Zuhaylî, *a.g.e.*, XVII/157-160; Ateş, *a.g.e.*, VI/8-9; Yazır, *a.g.e.*, V/3382-3383.

⁹⁰ Mü’min, 40/59.

kıyâmet ile ilgili verilen ilâhî kaynaklı haberler kesindir. İnsanlar akıl yürütmeye, bilimsel verilere dayanarak, kıyâmetin kopacağına mantığa uygun olduğunu söyleyebilirler. Fakat beşerî bilgi vasıtaları tek başına kıyamet gibi metafizik bir gerçekliğe esas teşkil edemez. Kıyâmet hakkındaki bilginin Allah tarafından gelen bir vahye dayanması gerekir. Kesin bir bilgi tam anlamıyla vahiy yoluyla elde edilir. Kıyâmet vaktinin mutlaka geleceğini söyleyen kaynağın mutlak bilgi sahibi olması gerekir ki, o da Allah'tır. Âhiretle ilgili haberleri ve ipuçlarını sağlıklı bir şekilde değerlendiremeyen insanlar, onun varlığını, gerçekleşeceğini, kabul etmezler, benimsemezler, doğrulamazlar, aksine yalanlarlar. Küstahça kendini beğenmişliğin bir sonucu olarak, dünyanın bir sonunun olduğunu itiraf etmeye yanaşmazlar. Evrende, kıyâmetten kuşku duyan kimseler bulunsa bile, "kıyâmet" kuşkudan uzak bir gerçeklik olarak hep var olacaktır.⁹¹

Aklî çıkarsama yolları ve kat'î naslar insanların anlayışına açıkça sunulduğu için kıyâmet gününün geleceği konusunda asla şüphe duyulamaz. Kur'an, kıyâmet gününün gerçekliği ve orada insanları bekleyen sonuçlarla ilgili olarak uyarılarda bulunmuştur:

*"Biz sana böyle Arapça bir Kur'an vahyettik ki, kentlerin anası (Mekke'yi) ve çevresinde bulunanları uyarasın; (vukuunda) asla şüphe olmayan toplanma gününe karşı uyarasın. (O gün, insanlardan) bir bölük cennette, bir bölük ateştedir."*⁹²

Âyette, Mekke ve yöresindeki insanları kıyâmet gününe karşı uyarması için Kur'an'ın Hz. Muhammed'e vahyedildiği vurgulanıyor. Kur'an aracılığıyla peygamber, insanları, Allah'a ortak koşmanın, inkârcılığın, haksızlığın, bozgunculuğun sonuçlarıyla, karşılaşılacak kötü sonla korkutuyor. Onları toplanma günü olan kıyâmet gününün korkunçluğu, dehşet ve ürperti verici oluşu ile uyarıyor. Kur'an'ın vahyediliş amaçlarından birisi, insanları büyük bir azapla korkutmak, bütün yaratılmışların hesaba çekileceği toplanma gününe karşı uyarmaktır. Kıyâmet gününün geleceği ve gerçek olduğu konusunda kuşkuya asla yer yoktur. Aklî çıkarsama yolları ve naklî veriler/kanıtlar –kat'î naslar- insanların anlayışlarına açıkça sunulduğu için, o günden asla şüphe edilemez.⁹³

⁹¹ el-Beyzâvî, *a.g.e.*, II/344; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV/92; el-Endelûsî, *a.g.e.*, IV/566; Esed, *a.g.e.*, s. 965; el-Mevdûdî, *a.g.e.*, V/151.

⁹² Şûrâ, 42/7.

⁹³ el-Merâğî, *a.g.e.*, IX/15; el-Cezâirî, *a.g.e.*, IV/595; Hicâzî, *a.g.e.*, III/358; Ateş, *a.g.e.*, VIII/172-173.

Sağlıklı değerlendirme yapabilenler, âhiretin gerçekliği konusunda kesin bir kanaat sahibi olabilirler, kuşku ve tereddütlerden kendilerine uzak tutabilirler. Kur'an sık sık, akıl yürütme yöntemine bağlı olarak elde edilen kanıtlarla insanları âhiret inancını kabul etmeye çağırır. Pek çok kez bu konuda kanıt olarak göstermek üzere, insanın ve diğer canlıların varlık âlemine getirilişinden bahseder:

*“De ki: Allah sizi yaşatıyor, sonra sizi öldürüyor. Sonra sizi, toplayıp kıyâmet gününe getirecektir. Bunda asla şüphe yoktur, ama insanların çoğu bilmezler.”*⁹⁴

Yüce Allah, Kur'an'da, söz sırası geldiğinde, gerekli durumlarda pek çok kez, bir kanıt olarak göstermek üzere insanın ve diğer canlıların varlık âlemine getirilişinden, yaratılışından bahseder. İlke olarak, Yüce Allah'ın, insanlara hayat verdiği kabul edilecek olursa, ilkinde olduğu gibi tekrar/yeniden O'nun insanlara hayat verebileceğini kabul edilir. Bir varlığa/oluşa güç yetiren kimse, onun benzerine de güç yetirebilir. Bu akıl yürütme yöntemine bağlı olarak, Allah'ın, insanları öldüklerinde yeniden dirilteceği kesinlik kazanmış, yeniden dirilmenin imkanı kendiliğinden doğal olarak karara bağlanmış olur. Böylece, Allah'ın gerçekleşeceğini haber verdiği yeniden dirilme vaktinin mutlaklığı/kesinliği zorunlu hale gelir. Kıyâmet gününde yeniden diriltihip, Allah'ın huzurunda toplanmakta şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu buna inanmazlar, öldükten sonra dirilmekten şüpheleri vardır. Onlar ilâhî kudreti dikkate almazlar, kendilerinin ilk baştan yaratılışlarını, kıyâmette yeniden diriltilecek olmalarıyla mukayese etmezler, ikinci kez yaratılmanın, yoktan yaratılmaktan daha kolay olduğunu düşünmezler, ölüp giden insanların yeniden hayata döndürüleceklerini imkansız görürler. Sağlıklı bir değerlendirme yapabilselerdi, âhiretin gerçekliği konusunda bilgi ve kesin kabul sahibi olabilirlerdi, kuşku kendilerinden uzak olurdu, şüphe ve şaşkınlık çıkmazından benliklerini sıyrabilirlerdi, böylesine boş ve batıl olduğu açık bir zanda, tereddütte bulunmazlardı.⁹⁵

“Kıyâmet saatinde şüphe yoktur” yargısı karşısında insanlar iki farklı tavır sergilemişlerdir. Bir kısmı, âhirette insanları bekleyen durumlarla ilgili yapılan açıklamaların doğru ve gerçek olduğunu kesin ve kararlı biçimde kabul ederler. Bazıları ise âhiretle ilgili açıklamaları tuhaf bulurlar, yadırgarlar, inkâr ederler:

⁹⁴ Câsiye, 45/26.

⁹⁵ er-Râzî, a.g.e., IX/679-680; eş-Şevkânî, a.g.e., V/12; el-Kurtûbî, a.g.e., XVI/115; Bilmen, a.g.e., VII/3344-3345.

“Allah’ın va’di gerçektir. (Kıyâmet) saatinde şüphe yoktur.” dendiği zaman: “Saat nedir, bilmiyoruz, (onu) sadece (bir kuruntu)saniyoruz, biz ona inanmıyoruz” demiştiniz ha!”⁹⁶

Kâfirlere, peygamber ve mü’minler tarafından şöyle denilmiştir: Yüce Allah’ın, öldükten sonra dirilme, dünyada yapılanların hesabını verme, âhirette insanları bekleyen durumların hepsi ile ilgili va’di (sözleri) gerçektir, gerçekleşeceği kesindir, zorunludur, kaçınılmazdır. Kıyâmetin kopacağında şüphe yoktur. Onlar ise bu açıklamaları tuhaf bularak, garipseyerek, imkansız görerek, inkâr ederek, şu şekilde karşılık vermişlerdir: Kıyâmetin ne olduğunu bilmiyoruz, onun kesinlik arz eden bir durum olmadığını tahmin ediyoruz, onun hakkında verilen haberlerin bilgiye dayanmadığını zannediyoruz. Dolayısıyla da, kıyâmetin kopacağı haberini doğrulamıyor, yakînî olarak (kuşku duymaksızın-kesin bir şekilde) inanmıyoruz.⁹⁷

4. Dinden Şüphe Edenler

İslâm dininin gerçek/hak, doğru oluşundan kuşku duyan insanlara çağrıda bulunan Hz. Peygamber, kendisinin kuşku duymadan bu dine iman ettiğini, onun gerçek din olduğu hakkında kesin bilgi sahibi olduğunu söyler. Kendi bireysel tecrübesini ön plana çıkararak, kanıt göstererek, bir insanın kuşku duymadan dine iman edebileceğini anlatmaya çalışır. Allah’tan başkasına tapmayı, dinden kuşkulanmayı haklı gösterecek hiçbir kanıt yoktur. Peygamber, “şüphe duymamış olmak için şüphe duymayan” birisi olmayıp, dünya koşulları içinde belli kanıtlardan yola çıkarak kesin bilgiye, kararlı bir inanca ulaşan insandır:

“De ki: “Ey insanlar, benim dinimden kuşkuda iseniz, (iyi bilin ki) ben sizin, Allah’tan başka taptıklarınıza tapmam; fakat sizi öldürecek olan Allah’a taparım. Bana mü’minlerden olmam emredilmiştir.”⁹⁸

Hz. Muhammed, yakînî olarak, kuşku duymadan iman edenlerin en önde gelenidir. Onun hayatta iken muhatabı olan Kureyş kabilesinin müşriklerine, Mekke ve çevresinde oturan Allah’a ortak koşan kimselere, genel anlamda da Kur’an’ın muhatabı

⁹⁶ Câsiye, 45/32.

⁹⁷ İbn Kesîr, a.g.e., IV/165; ez-Zuhaylî, a.g.e., XXV/291-292; es-Sâbûnî, a.g.e., III/189.

⁹⁸ Yûnus, 11/104.

olan bütün inkârcılara ulaştırdığı mesajlardan birisi şudur: Benim iman ettiğim ve sizi çağırduğım İslâm dininin doğruluğundan, gerçek oluşundan şüphedeyseniz, kuşku duyuyorsanız, zan besliyorsanız, emin değilseniz; biliniz ki, ben kuşku duymadan, kesin olarak bu dine iman ediyorum, onun gerçek olduğu konusunda kesin bilgi sahibiyim, herhangi bir şüphe taşımıyorum. Sizin Allah'tan başka tapmakta olduklarınız gerçek ilâh değildir, benim inandığım gerçeklerle ilgili açık kanıtlar, yaygın belirtiler vardır. İnsanların Allah'ın dışında tapmakta olduklarına tapmam, hiçbir zararı ya da yararı olmayan putlara kulluk etmem. Allah'a ortak koşulan put ve benzerleri, hiçbir şey yaratamazlar, rızık veremezler, hiçbir işi/oluşu düzenleyemez, programlayamazlar, bu yüzden kulluk edilmeye layık değillerdir. Ben, insanların ömrünü belirleyen, ölümünü tayin eden Allah'a kulluk ederim. Bu, öldürme ve hayat verme gücü olmayan ilâhlara kulluk etmekten daha doğru bir seçimdir. İlkesi, "Allah'tan başkasına tapmamak, yalnız ona inanmak" olan dinden kuşkulanmayı haklı çıkaracak hiçbir kanıt yoktur.⁹⁹

5. İman Konusu Olan Çeşitli Değerler ve İlkelerden Kuşku Duyanlar

Bazı âyetlerde dinî değerlerden genel manada kuşku duyan kimselerden söz edilir. Şüphe duyulan dinî değerden açıkça söz edilmez. Örneğin âhiretten şüphelenildiği ve peygamberlerden kuşku duyulduğu gibi belirli objeler dile getirilmez. Âyetlerin genel içeriğinden hareketle bazı dinî değerlerden şüphelenildiğine işâret edildiği anlaşılır. Tevhîd inancı, öldükten sonra dirilme, Allah'ın kitap indirmesi, peygamber göndermesi, elçilerin din olarak getirdiği değerler genel olarak şüphe konusu yapılmıştır.

Tevhîd inancının ve öldükten sonra dirilmenin gerçekliğine temel teşkil eden kanıtlara rağmen insanların çoğu ondan kuşku duymuş, itiraz edip tartışmış ve karşı çıkmıştır. Mahiyetini (fizik olgular gibi) algılayamadıkları için Allah'ın kudreti ve kıyâmet günü hakkında kuşkularının ve tereddütlerinin olduğunu ileri sürmüşlerdir:

⁹⁹ Ateş, *a.g.e.*, IV/256; Kutub, *a.g.e.*, III/1825; el-Cezâirî, *a.g.e.*, II/514-515; es-Sa'dî, *a.g.e.*, s. 331.

“O, sizi çamurdan yaratıp, sonra (da hayatınıza) bir süre koymuştur. Belli bir süre (kâfirlerin cezalandırılacağı vakit) de kendi katındadır. Böyle iken siz hâlâ kuşkulaniyorsunuz.”¹⁰⁰

Allah sizi başlangıçta topraktan/çamurdan yarattı, sonunda öleceğiniz belli bir zaman dilimini eceliniz olarak programladı. Fakat sizler, kâfirler olarak, öldükten sonra dirilmekten şüphe duyuyor ve onu inkâr ediyorsunuz. Sizi yaratan, öldürecek ve yeniden diriltecek olanın Allah olduğu kesin bir durum iken, kuşku içinde itiraz edip tartışıyor, karşı çıkıyorsunuz. Tevhîd inancının ve öldükten sonra dirilmenin gerçekliğine temel teşkil eden kanıtlara rağmen kuşku içindesiniz. İkinci kez yaratılmaktan ve kıyâmetin kopmasından şüphe ediyorsunuz. Biliyorsunuz ki, Allah, insanı topraktan yaratmıştır, yaratılışın başlangıcından itibaren çeşitli evrelerden geçen insan, hayat koşullarına uygun bir şekilde olgunluğa erişir. Yüce Allah’ın, yaratıcı, ecelleri gelinceye kadar insanlara hayat veren olduğu açıkça bellidir. Varlıkları yaratan, onlara hayat veren ve dilediği zaman bu hayatı geri alabilen Allah, insanları ikinci kez yaratabilir ve hayat verebilir. Bütün bu gerçeklikler göz önünde iken, nasıl oluyor da kuşkulaniyor, Allah’ın ortakları olduğunu sanıyor, kıyâmetin kopacağından şüphe ediyorsunuz? Keyfiyetini anlayamadığınız için Allah’ın programladığı ecel ve kıyâmet günü hakkında şüpheler, tereddütler ortaya koyuyor, Allah’ı inkâr ediyorsunuz.¹⁰¹

Bazı insanlar Yüce Allah’ın yaratıcılığını itiraf etseler, inanıyor görüntüsü verseler de, Allah’ın peygamber gönderdiğine, kitap indirdiğine karşı çıkarlar. Allah’ın varlığın kabul etme konusunda, Tevhîd inancı noktasında bilişsel bir kararlılığa sahip değillerdir. Allah’a karşı olan ilgileri, istek ve arzu dolu olmayıp, yarı-gönüllü bir ilişkiye dayanır. Kuruntuyla karışık olan inanışları, ciddiyet ve içtenlikten uzaktır. Meseleye bir oyun, eğlence, boş iş gibi yaklaşırlar. Din konusuna bir oyun eğlence gözüyle bakarlar, dinî değerler karşısında umursamazlık, ilgisizlik, gevşeklik sergilerler. İman konusu olan ilke ve değerlerle ilgili olarak iç dünyalarını belirsizlikler kaplamış, kuşkular sarmıştır. Kuşkucu ruh hallerine ayrıca alaycı bir tavır da eklenmiştir:

¹⁰⁰ En’âm, 6/2.

¹⁰¹ el-Bursevî, a.g.e., III/6; en-Nesefî, a.g.e., II/6; ez-Zuhaylî, a.g.e., VII/133; es-Sâbûnî, a.g.e., I/379; Yazır, a.g.e., III/1877; Ateş, a.g.e., III/115.

“O’ndan başka tanrı yoktur, yaşatır öldürür. Sizin de Rabb’iniz, önceki atalarınızın da Rabb’idir. Ama onlar, şüphe içinde oynuyorlar.”¹⁰²

Allah’ın, “rab”leri olduğunu ikrar ediyorlar, iman ettikleri görüntüsünü veriyorlar, fakat Allah’ın kitap indirdiğine, peygamber gönderdiğine kesin bir şekilde, kararlı bir biçimde inanmıyorlar. Yüce Allah’ın, “yaratıcıları olduğu”nu söylüyorlar, ancak bilişsel bir kararlılığı olmayan, şüphe içeren bir ruh hali içinde yaşıyorlar. Tevhîd inancı noktasında kuşku taşıyorlar. İnkâr (kesin, kuşkudan uzak iman), kanıtları kabullenmeyi, benimsemeyi gerektirir. Âyette “şekk” (şüphe) kelimesi “lâ’b” (oyun-eğlence) kelimesiyle ilintilendirilir. İnanç özellikleri açıklanan insanlar, “şüphe içinde oynamaktadırlar.” İnançlarında ciddi/samimi değillerdir, konuya sanki bir oyun, eğlence, boş iş gibi yaklaşıyorlar. Kuruntuyla karışık bir inançları vardır. Herhangi bir kanıtı dayanmadan, zihinlerinde şekillendirdikleri tasavvurlarla, dinlerini oyun-eğlence vasıtası yapıyorlar. Nefislerini, iç benliklerini bir belirsizlik, gevşeklik, umursamazlık kaplamıştır; bu durum derin görüşlü olmalarını engellemiştir. “Şüphe içinde eğleniyorlar” ifadesi, onların içinde bulunduğu ruh halinin şüphe ve eğlenmenin/istihzanın birleşiminden teşekkül ettiğini, Allah’ın varlığını kabul etme konusunda tam istekli olmadıklarını, bu işi yarı-gönüllü benimsediklerini anlatır.¹⁰³

Hiç kimse, peygamberlerin din olarak getirdiklerinin gerçek dışı olduğu, Allah diye bir yaratıcının bulunmadığı, âhîret hayatının yaşanmayacağı, cennette ödül ya da cehennemde ceza ile karşılaşılacağı konusunda asla kesin bir bilgi edinemez. Peygamberlerin getirdiği, haber verdiği gerçekleri inkâr eden kimseler, dayanağı birtakım şüpheler olan tahminleri esas alırlar. İnkâr ettikleri, karşı çıktıkları bilgiler/veriler karşısında vicdanlarının sesini bütünüyle bastıramazlar. Yaşadıkları şüphe ve kararsızlık içlerini rahatsız edip durur:

“Halbuki daha önce onu inkâr etmişlerdi. Uzak yerden görülmeyene taş atıyorlardı. (Görmediğine taş atan avcılar gibi bunlar da görmedikleri, bilmedikleri şeyler hakkında atıp tutuyorlardı.) Artık kendileriyle arzu ettikleri şey arasına perde

¹⁰² Duhân, 44/8-9.

¹⁰³ el-Kurtûbî, a.g.e., XVI/87; el-Kâsimî, a.g.e., VI/204, Esed, a.g.e., s. 1012; Yazır, a.g.e., VI/4296-4297; ez-Zuhaylî, a.g.e., XXV/208.

çekilmiştir. Tıpkı bundan önce benzerlerine yapıldığı gibi. Çünkü onlar endişeye düşüren bir kuşku içinde idiler.”¹⁰⁴

Elçilerin ne anlatmak istediğini kavrayabilmiş değillerdi. Dünyada yaşarken, elçilik görevi, elçilerin haber verdiği öldükten sonra dirilme, cennete ödül ya da cehennemde ceza ile karşılaşma, tevhîd inancı gibi konularda, kısacası elçilerin din olarak getirdikleri hakkında kuşku duyuyorlardı. Kuşkular benliklerini öylesine sarmıştı ki, elçilerin getirdiği hiçbir şeyi kalp yatışkanlığıyla benimseyemiyorlardı. Fakat vicdanlarının sesini de bütünüyle bastırabilmiş değillerdi. Kendilerini bile rahatsız eden işkilli bir şüphe taşıyorlardı.¹⁰⁵

Doğrusu, hiçbir insan ateizmi, inkârcılığı tam bir ikna oluşla kabullenemez. İknâ ve gönül yatışkanlığı bilgiye dayanır. Hiç kimsenin Allah’ın olmadığı, âhîret hayatının gerçekleşmeyeceği konusunda kesin bir bilgi edinmesi imkansızdır. Ateizmi ve inkârı seçen kimse, inanç sistemini, şüphe ve kuşkudan başka dayanağı olmayan tahminler üzerine inşa eder.

Kuşkucu bir inkarcıya göre bütün metafizik/dinî temeller –Allah, melekler, âhîret günü, peygamberlik, vahiy- şüphe konusudur. Dolayısıyla dinî değerler doğrultusunda eylemde bulunmak, çaba sarf etmek de boşunadır. Kuşkucu bir inkârcı sadece kendisi kuşkuya düşmekle kalmaz, aynı zamanda kuşkular içeren fikirler ortaya atarak başkalarını da kuşkuya düşürmeye çalışır:

“(Allah sürücü ve şahide buyurdu ki): Haydi ikiniz, atın cehenneme her inatçı nankörü! Hayra engel olan saldırgan şüpheci!”¹⁰⁶

Âyette “mürîb” olarak nitelenen kimse, müşrik, Allah’a ortak koşan insandır. Nüzûl ortamına gidildiğinde bu şahsın Velîd İbn Muğîre olduğu haber verilir. “Mürîb”, Allah’tan ve O’nun dininden şüphe eden, öldükten sonra dirilmekten ve tevhîd inancından kuşku duyan insandır. “Mürîb” kelimesinin iki anlamı vardır. Biri, şüphe eden, kuşku sahibi olan demektir. Böyle kimseler, büyük bir nankörlük içinde olan kâfirlerdir. Âyetin konu bütünlüğü çerçevesinde, sözü edilen kimseler zekât vermeyi

¹⁰⁴ Sebe’, 34/53-54.

¹⁰⁵ Ebu’l-Hasen Muhammed İbn Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, tsz., IV/460; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, IV/416; Yazır, *a.g.e.*, VI/3969; el-Merâğî, *a.g.e.*, VIII/83; Toptaş, *a.g.e.*, VI/342.

¹⁰⁶ Kâf, 50/24-25.

gereksiz görürler, sevap elde etmekten, âhîret inancından kuşku duyarlar. Kelimenin diğer manası, kuşkular içeren düşünceler ortaya atarak başkalarını şüpheye düşüren demektir. Bu kelimeyle her iki anlam birlikte kastedilebilmektedir. “Mürîb”, hem kendisi şüpheye düşen hem de başkalarının kalplerine şüphe sokan insandır. “Mürîb” olan bir kimseye göre, Allah, melekler, âhîret, peygamberlik, vahiy, kısacası dinin bütün temelleri şüphelidir. Bu duygu ve düşünceleri başka insanlara da aşlamak, kalplerine tereddüt ve vesvese sokmak onun uğraşlarından birisidir.¹⁰⁷

Kuşkuculuk, gizli inkârın (münâfıklığın) karakteristik özelliklerinden birisidir. Din, peygamberlik müessesesi, peygamberlerin getirdiği mesajların doğruluğu/gerçekliği konusunda kuşku beslerler. Kalplerine kök salan kuşkuculuk tutum ve davranışlarına da yansır:

“Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe mi ettiler? Yoksa Allah’ın ve Elçisinin kendilerine haksızlık yapacağından mı korkuyorlar? Hayır, onlar zalimlerdir.”¹⁰⁸

Âyetin nüzûl sebebiyle ilgili aktarılan haberlerin ortak noktası şudur: İki kişi arasında anlaşmazlık çıkar ve giderilmesi/çözümü için Hz. Peygambere başvurulması önerilir. Hz. Peygamber adil bir şekilde yargıda bulunacaktır. Taraflardan biri Hz. Peygamberin hakemliğini isterken, diğeri buna karşı çıkarak bir başkasının hakemliğini istemiştir. Nüzûl sebebi olarak anlatılan olayın ve âyetin verdiği ipuçlarının tasvir ettiği münâfik tiplemesinin üç belirgin özelliği vardır. Bu özellikler, kalplerinde hastalık olması, şüphecilikleri, Allah’ın ve elçisinin yargısına güvenmemeleridir. Her üç durum onların kâfir olduklarının belirtisidir. Üç belirtiden birisi, şüphecilik olup, onların din, peygamberlik ve peygamberin getirdiği mesajların doğruluğu konusunda kuşku duymalarıdır.¹⁰⁹

Şüphecilik, münâfıklığın belirleyici niteliklerinden birisi olarak âyetlerde tekrarlanır: *“(Münâfiklar) onlara seslenirler: “Biz de sizinle beraber değil miydik?” (Mü’minler) derler ki: “Evet ama, siz kendi canlarınıza kötülük ettiniz, beklediniz*

¹⁰⁷ ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, IV/377; er-Râzî, *a.g.e.*, X/137; ed-Dımeşkî, *a.g.e.*, III/224; el-Kurtûbî, *a.g.e.*, XVII/13; el-Endelûsî, *a.g.e.*, V/164; el-Mevdûdî, *a.g.e.*, V/444-445.

¹⁰⁸ Nûr, 24/50.

¹⁰⁹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, III/310; ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, III/242; Bilmen, *a.g.e.*, V/2372-2373; Hasan Basri Çantay, *Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Elif Ofset, İstanbul, 1992, II/638; Toptaş, *a.g.e.*, V/392.

(hemen tevbe etmediniz) kuşkulandınız, kuruntular sizi aldattı. Allah'ın emri (olan ölüm) gelinceye kadar (böyle hareket ettiniz), o çok aldatıcı (şeytan), sizi Allah'ın (affı) ile aldattı.”¹¹⁰ Burada, münâfıkların karakteristik özelliklerinden birisi, “irtebtüm” (kuşkulandınız) kelimesiyle ifade edilmektedir. Kuşkunun objesiyle ilgili olarak yorumcular, “din”, “peygamberlik müessesesi”, “asla şüphe götürmeyen Allah'ın mesajı” gibi değerlendirmeler yapmışlardır.¹¹¹

Münâfıklar, iman etme konusunda kararlılık gösteremeyen iki farklı kutup arasında gidip gelen kimselerdir. Bütün bu özellikler, onların dinden duydukları şüphenin, kalplerine iyice kök salan kuşkunun, tereddüdün çeşitli görünümleridir. Kuşkuyla baktıkları din uğrunda, Allah yolunda en ufak bir fedakarlıkta bulunmaya yanaşmazlar. Duygu ve düşünce planında içselleştirmedikleri bir inancı eyleme geçirmezler:

*“Allah'a ve âhiret gününe inananlar; mallarıyla, canlarıyla cihat etmekten (geri kalmaları) için senden izin istemezler. Allah, korunanları bilir. Ancak Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, kalpleri kuşkuya düşmüş ve şüpheleri içinde bocalayıp duranlar, (savaştan geri kalmak için) senden izin isterler.”*¹¹²

Âyetlerde, gerçek mü'minlerle şüphe içinde bocalayanların zor koşullarda, fedakârlık yapmaları istenen durumlarda sergiledikleri tutum ve davranışları tasvir edilmektedir. Allah'a ve âhirete gerçekten iman edenler, mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda fedakârlık yapmaktan geri kalmaz, savaşmaktan kaçmak için mazeret ileri sürmezler. Fakat Allah'a ve âhirete inanmayıp şüphe içinde şaşırıp bocalayanlar, savaşa katılmamak için çare ararlar. İman, Allah uğruna fedakârlık yapmaya götüren bir itici güç olurken, inkâr böylesine fedakârlıkları engelleyen bir faktördür. İlâhî amaçlar uğruna fedakârlık yapmaktan kaçınanlar, izin isteyenler –bu âyetlerde- münâfıklardır. Onlar, gecikmeksizin yerine getirmeleri gereken bir iş karşısında, eyleme kalkışmayıp duraksamışlardır. Herhangi bir mazereti olmaksızın böyle bir koşulda izin istemek, mazeret ileri sürmek “münâfıklık” belirtisidir. Münâfıklar dinden şüphe etmişlerdir. Davet edildikleri, çağrıldıkları konularda kalplerinde kuşku oluşmuş ve bu kuşku içlerinde iyice kök salmıştır. Şüpheye düşen kimse iki durumdan birini kabul ya da ret

¹¹⁰ Hadîd, 57/14.

¹¹¹ el-Bursevî, a.g.e., IX/362; es-Sa'dî, a.g.e., s. 779; es-Sâbûnî, a.g.e., III/324.

¹¹² Tevbe, 9/44-45.

etmede karasız kalır. İki yönden birisinin doğruluğu, kabul edilebilirliği hakkında hüküm veremez. İki zıttan birisi üzerinde kesin karara varamaz. Âyette geçen, “yeteraddedûn” kelimesi, kuşku taşıyan kimsenin yaşadığı şaşkınlığı, kafa karışıklığını, bocalamayışı, şüphe içinde ileri geri gidip gelmeyi ifade eder. Kararlılık ve istikrar, mantıklı/tutarlı olmanın; şaşkınlık ve kafa karışıklığı tereddüt içinde bulunmanın bir göstergesidir. Münâfiklar, iman etme noktasında kararlılık gösteremezler, onlar şaşkınlık içinde bocalayan insanlardır. Herhangi bir durumda sabit kalamazlar.¹¹³

6. Hz. Yûsuf’un Getirdiği İlâhî Kanıtlardan Kuşku Duyanlar

Hz. Yûsuf, ilâhî gerçekliğe ilişkin açık-seçik kanıtlarla insanların karşısına çıkmıştır. İnsanlar onun sunduğu kanıtları değerlendirmeye tâbi tutmadan reddetmişlerdir. Herhangi bir nedene dayanmaksızın, içlerinden geldiği şekilde davranarak, Hz. Yûsuf ve onun sunduğu kanıtlarla ilgili birtakım yargılarda bulunmuşlardır. Hz. Yûsuf’un getirmiş olduğu kanıtları kuşkuyla karşılamışlar ve bu kuşkucu tavırlarını ısrarla sürdürmüşlerdir. Kuşkuculuklarına eşlik eden diğer bir tutum biçimi ise, itaatsizlikte sınır tanımama ve isyanda aşırı gitmedir. Kuşkuculuk itaatsizlik ile birlikte onları inkâra sevk eden bir motiv, imana geçişlerini engelleyen bir faktör olmuştur.

İnsanlar, açık kanıtlar getirmiş olan Hz. Yûsuf’un peygamberliğinden şüphe etmişlerdir: “*Daha önce Yûsuf da size açık kanıtlar getirmişti. Onun getirdiklerinden de kuşkulanıp duruyordunuz. Nihayet o ölünce: “Allah ondan başka elçi göndermez” dediniz. İşte Allah, aşırı giden, şüpheli kimseleri böyle saptırır.*”¹¹⁴

İnsanlar, Hz. Yûsuf’un getirdikleri konusunda şüpheye düşmüşler, şüphe içinde kalmayı sürdürmüşlerdir. Hz. Yûsuf, apaçık kanıtları, (beyyinat’ı, mucizeleri) kendilerine getirince, onlara şüphe ile bakmakta ısrar etmişler, bu kanıtları değerlendirmeye ve benimsemeye yaklaşmamışlardır. Hz. Yûsuf ölünce, onun peygamberliğini ve ondan sonra yürürlükte olacak peygamberlik müessesesini yalanlamak amacıyla, “Allah ondan sonra peygamber göndermez” demişlerdir. “Allah

¹¹³ ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, II/266; er-Râzî, *a.g.e.*, VI/60-61; el-Kurtûbî, *a.g.e.*, VIII/99; el-Kâsimî, *a.g.e.*, IV/143; el-Beyzâvî, *a.g.e.*, I/406; Ateş, *a.g.e.*, IV/87; Çantay, *a.g.e.*, I/283.

¹¹⁴ Mü’min, 40/34.

ondan sonra peygamber göndermez” sözü, Hz. Yûsuf’un peygamberliğini doğrulama amacı güden bir açıklama değildir. İçlerinden geldiği gibi, herhangi bir kanıt dayanmaksızın bir yargıda bulunmuşlardır. Eğilim, beklenti ve kuruntularının etkisi altında böyle bir kanaate varmışlardır. Din konusunda kuşku duyan, şüpheyeye düşen, itaatsizlikte sınır tanımayan, isyanda ileri giden herkesi Yüce Allah inanç açısından sapıklık içinde bırakır. Kuruntu ve taklide kapılma yüzünden, gördüğü apaçık kanıtlardan kuşku duyanları isyana düşürerek saptırır.¹¹⁵

7. Hz. İsa’nın Durumu Hakkında Kuşkuya Düşenler

Hıristiyanlar ve Yahudiler, Hz. İsa’nın durumuyla, nitelikleriyle ilgili şüpheyeye duyan, tartışan, çekişen insanlardır. Fakat Hz. İsa’nın özellikleri hakkında Kur’an’da yapılan açıklamalar, hayatından aktarılan kesitler, gerçeğe uygun düşen, kuşkudan uzak olan, tartışılmayacak bilgilerdir:

“İşte Meryem oğlu İsa. Şüpheyeye edip ayrılığa düştikleri şey, ‘gerçek söze göre’ budur.”¹¹⁶ Meryem oğlu İsa hakkında söylenenlerin en doğrusu, Kur’an’ın haber verdikleridir. Hz. İsa, Kur’an’da özellikleri açıklanan kişidir. Gerçeğe uygun düşen, şüpheden uzak olan açıklamaya göre, üstün karakterli, Yahudilerin ve Hıristiyanların hakkında şüpheyeye ettikleri ve çekiştikleri insan Meryem’in oğlu İsa’dır. Onlar, Hz. İsa’nın durumuyla ilgili şüpheyeye taşımaktadırlar ve çelişki içerisindedirler. Kur’an’da Hz. İsa ile ilgili anlatılanlar, onun hayatından aktarılan kesitler, nitelikleriyle ilgili yapılan açıklamalar, tartışılmayacak, şüpheyeye edilmeyecek gerçeklerdir. Müslümanlar, Hz. İsa’yı, Kur’an’ın açıkladığı nitelikler çerçevesinde tanırlar ve kabul ederler. Hz. İsa’nın gerçek durumuyla ilgili şüpheyeye taşıyıp birbiriyle çekişenlerin durumu “yemterûn” fiiliyle ifade edilir.¹¹⁷

8. Mü’minlerin Özelliklerinden Birisi Olarak “Kuşku Duymazlık”

İman etmiş olmanın şartı, iman konusu olan değerler hakkında en küçük bir şüpheyeye taşımamaktır. Bununla da kalınmamalı, iman üzere yaşarken şüpheden her zaman

¹¹⁵ er-Râzî, *a.g.e.*, IX/512-513; en-Nesefî, *a.g.e.*, IV/114; el-Beyzâvî, *a.g.e.*, II/340; Ateş, *a.g.e.*, VIII/79.

¹¹⁶ Meryem, 19/34.

¹¹⁷ Hicâzî, *a.g.e.*, II/452-453; Derveze, *a.g.e.*, II/131; Ateş, *a.g.e.*, V/376-377; Bilmen, *a.g.e.*, IV/2019-2020; Toptaş, *a.g.e.*, V/19.

uzak durulmalıdır. İman hayatında Yüce Allah, O'nun elçisi ve getirdiği mesajlar şüphe konusu yapılmamalıdır. Bir benlikte imanın varlığı, şüphenin bulunmayışına, kesin/kararlı bir inanışa bağlıdır:

“Mü'minler onlardır ki, Allah'a ve Resûlüne inandılar, sonra şüphe etmediler; Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaştılar. İşte (iman sözlerinde) doğru olanlar onlardır.”¹¹⁸

Gerçek anlamda mü'min olanlar, Yüce Allah'ın tek ve eşsiz oluşunu, O'nun bütün yetkin sıfatlarını benimseyip sağlam bir inançla kabullenmişlerdir. Hz. Muhammed'in peygamberliğini, bildirdiği mesajların gerçek olduğunu itiraf etmişlerdir. Sonra da inandıkları konularda işkillenmemiş, şüpheye düşmemişlerdir. Âyette, imanın şüpheden uzak olması gerektiğine işaret vardır. İman etmiş olmak için başlangıçta kalpten şüpheyi atmak gerekir. İmanlı bir şekilde yaşamakta devam edebilmek için de şüpheden uzak durmak şarttır. Çoğu zaman şeytan iman etmekte olan kimsenin yolunu keser, ona engel olur. İnsanın nefsinin hoşlandığı bazı saptırıcı etkenler onu şüpheye düşürür. Kesin/yakînî inanışı körelten şeyler kalpte etki bırakır. Doğru olmayan bir anlayış ve bakış açısı, insanın şüphe içinde kalmasına sebep olur, sonra bu durum süreklilik gösterir ve insan ondan kurtulmak için çare aramaz. İşte mü'minler bu tür düşünce/inanç felaketine düşmeyen, uzak duran kimseler olarak nitelenmişlerdir. Kesin kararlı inanış ile şüphenin bulunmayışı, imanın temelini teşkil eder. Âyette, mü'minin kim olduğundan söz edilirken, önce onun “iman eden biri” olduğunu, ardından da “inancında şüpheye düşmediğini” belirten anlatım biçiminden yorumcuların çıkardığı sonuçlar bunlardır.¹¹⁹

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Kur'an'da şüpheden söz edilen âyetlerde, şüphenin objelerini hep metafizik konular teşkil eder. İnsanlar genel anlamda peygamberlerin davetlerinden kuşku duymuşlardır. Peygamberlerin getirdiği vahiyler, ilâhî kitaplar şüphe konusu olmuştur. Kur'an'da en çok tekrarı yapılan şüphe konularının başında âhîret inancı gelir. Âhîret,

¹¹⁸ Hucurât, 49/15.

¹¹⁹ ez-Zemahşerî, a.g.e., IV/367; el-Beyzâvî, a.g.e., II/418-419; el-Mahallî, es-Suyûtî, a.g.e., s. 476; Yazır, a.g.e., VI/4484-4485; Bilmen, a.g.e., VII/3459.

vahiy, din gibi inanç konularında duyulan kuşkuyu açıklayan âyetler de vardır. Sözü edilen şüphecilik, dinî değer ve ilkeleri inkâr eden, reddeden, yalanlayan, karşı çıkan bir şüphecilik türüdür. İmana engel olan, ters düşen bu tür şüpheyi, imana götüren bir vasıta ve aşama olan, imanda kararlılığı destekleyen, imanı güçlendiren, iman yolunda sağlam adımlarla yürümeye katkıda bulunan şüpheden ayrı tutmak gerekir.

Doğru bilgiye varmak için şüphenin bir yöntem olarak kullanılması, yöntembilgisel kuşkuculuktur. Güvenilir bilgiye ulaşmaya kadar, kuşku bir araç olarak iş görür. Kuşkuculuğa bir amaç değil, araç olarak yer verildiği için, kuşkuyu ortadan kaldıracak bilgiye ulaşıldığında kuşkuculuk işlevi son bulur. Kesin bilgiyi elde etmek, bilgi için sağlam bir temel bulabilmek gayesiyle kuşku yöntemine başvurulur. Kuşku yoluyla ulaşılan bilgiden, başka bilgilere –Tanrının var oluşuna ilişkin bilgi gibi- geçilebilir. Kuşkucu bir yöntem izlemek, doğru bilginin olmadığını kanıtlamaya çalışmak için değil, doğru bilgiye giden güvenilir yolları bulmak içindir.

Kur'an'da anlatılan, inkârcı kimselerin metafizik olgu ve değerler hakkındaki şüpheleri, hakikati arayış şüphesi, metodik bir şüphe değil, tamamen körü körüne bir kuşkulanmadır. Onlar alışageldikleri inanış ve geleneklere ters düştüğü için, yeni dinin çağrısına karşı çıkmışlardır. Öne sürdükleri şüphe, bir meseleyle ilgili gerçeği elde etmek için başvuru olan düşünsel bir yöntem değildir. Onların kuşkuları doğruyu araştırmaya yönelen bir metodik şüphe olmayıp, gerçeğe karşı çıkabilmek amacıyla yaratılmıştır. Bilimsel bir gerekçeye dayanmadığı gibi, etik bir temeli de yoktur. İnkârcılar ilâhî mesajlar ve gerçeklikler karşısında kör gibi davranmışlar, bir konuda kanıt bulamayan şaşkın kimse gibi hareket etmişler, kanıtları görmezlikten gelmişler, sağduyulu ve ileri görüşlü bir yol izlememişlerdir. Metafizik konularda her türlü akli kanıtı bilme öğrenme imkânına sahiptirler. Eğer sağlıklı değerlendirmeler yapabilselerdi metafizik gerçeklikler hakkında bilgi ve kesin kabul sahibi olabilirdi, kuşkudan uzak olabilirdi. İnkârcılar, inceleme ve araştırma sonucu şüpheye varmış olsalardı, gerçeği bulmak için kuşkuyu araç edinmiş olsalardı, şüphelenmeye götürecektir sayısız neden bulunan putlara tapınma merkezli inançlarından, geleneklerinden şüphelenirdi.

Kuşkuculuğu bir yöntem olarak kullanan Gazzalî, kesin bilgiyi Descartes gibi bilimsel bilgide değil, Allah inancında bulur, ilâhî ışıkla bilgilerin sağlamlığını kabul eder. Kuşkuculuğu bir yöntem olarak kullanma noktasında Descartes ile birlikte

hareket eden Gazzalî, kesin bilgi konusunda ilâhî kaynağa yönelmek suretiyle Descartes'ten âyrılır. Dolayısıyla Kur'an'ın bakış açısını benimser.

Hiçbir şeyin hiçbir koşulda bilinemeyeceğini, insan zihninin asla kesin doğrulara ulaşamayacağını savunan sürekli (köktenci, aşırı) kuşkuculuk, doğal olarak ilâhî gerçekliklere ait bilgilerden de kuşku duyacaktır. Nitekim Sofistlerin önde gelenlerinden Protagoras, Tanrı hakkında kuşkucu bir tutum sergileyerek, Tanrının varlığının kesin olarak bilinemeyeceğini iddia etmiştir. Sofistler, kesin ve mutlak bilgi imkanına duyulan güvensizliği paylaşmışlar, her türlü bilginin değersiz ve anlamsız olduğu yaklaşımlarıyla, nihilizmin (yokçuluğun) temsilcisi görüntüsünü vermişlerdir. Herhangi bir konuda hüküm vermekten uzak durmayı, yargısızlığı, her şeyden şüphelenmeyi ilke edinmişler ve önermişlerdir. Sürekli kuşkuculuğun düşünüş ve dünyayı algılayış biçimiyle dinî imana ulaşılması imkansızdır. Dinî iman, kesin/kararlı bir biçimde, iman konusu olan değer ve ilkeleri tasdik etmek, hiçbir şekilde kuşkuya yer vermemektir.

Kendini kuşkuya kaptıran insanlar varlık ve olayları buğulu, sisli görmeye başlarlar. Kuşkular onları güvensiz ve korkak yapar. Çevrelerindeki her şeye endişe ve kaygıyla yaklaşır. Bazen müzminleşen kuşku, hastalıklı bir durum haline alır, insan ruhunda devamlı olarak güçlü sarsıntılar meydana getirir. İmansızlığın, ilâhî gerçekliklerden uzak kalmanın bir sonucu olarak kuşkuculuk, kararsızlığa, ümitsizliğe, tereddüde, buhran ve isyana sürükler. Belli bir inançtan yoksun yaşamının sebep olduğu sıkıntı ve kaygının 'kuşku' diye nitelenmesi yanlış olmaz. Tanrıya duyulan güvenin sarsılması, her çağda kuşkunun, dolayısıyla da bunalımların nedenlerinden birisi olmuştur. İnkârcıların kuşkuculuğunun anlatıldığı âyetlerde geçen kuşku ile ilgili kavramlar, iç huzursuzluğu, kaygı, tedirginlik, ruhsal sakinliğin kaybolması gibi anlamları da yüklenir.

İnkârcılar metafizik gerçeklere karşı çıkarlarken, kuşku ve huzursuzluk bir türlü peşlerini bırakmaz. İman konusu olan değerlere karşı çıktıklarında gönülleri rahat değildir, içten içe huzursuzluk hissederler. Metafizik değerlere karşı çıkarlarken, vicdanlarının sesini bütünüyle bastıramazlar, işkilli, gocundurucu, pirelendirici, ürkütücü şüphe kendilerinde huzur bırakmaz. İlâhî değerleri yalanlarken, içlerini kemiren kuşku, onları rahatsızlık, sıkıntı ve kaygıyla karşı karşıya getirir. İnkârcıların

içine düştüğü kuşku, kendini bunalım, ıstırap ve iç huzursuzluğu ile birlikte gösterir. İnkârcı şüphe, insanı şaşkınlık ve kafa karışıklığı içinde bırakır, rahatsız eder, güvensizlik ve endişe verir, huzuru bozar, üzüntü, korku gibi duyguları depreştirir, insanların iç dünyalarında belirsizlik yaratır.

İlâhî gerçeklikler bütün açıklığıyla gözler önüne serilmesine rağmen yanlış yolda yürümekte ısrar etmek kuşkuya düşmeye sebep olur. Metafiziğe ışık tutan kanıtları evrende ve kendi benliklerinde görüp hissetseler bile, özü itibariyle iyi niyet taşımamaları, samimi ve sağlam yürekli olmamaları yüzünden insanlar kuşkuya düşerler. İlâhî mesajlar üzerinde değerlendirme yapmamak, doğru düşünmemek, aklını yeterince kullanmamak, yanlış bakış açısı geliştirmek kuşkuculuğu destekler. Şüphelenmeyi gerektirecek hiçbir durum olmadığı halde bilgisizlik, inatçılık, taşkınlık, sınır tanımazlık, bozgunculuk sebebiyle çoğu insanlar kuşkuda kalmayı sürdürürler. Pek çok kimse küstahça kendini beğenmişliği, büyüklük tasladığı, kıskançlık duyduğu için kuşkudan kendini kurtaramaz. Manevî körlük, sağduyudan, ileri görüşlülükten yoksun olma, dik kafalılık, arzu ve eğilimlerinin esiri olma, körü körüne taklit gibi nedenler ilâhî gerçeklikten kuşku duymaya götürür. İçinden geldiği gibi karar veren, eğilim, beklenti ve kuruntularının etkisiyle hareket eden, isyanda ileri giden kimseler apaçık kanıtları görseler de kuşkularından uyanamayabilirler. Ortaya konan kanıtları görmezlikten gelmek, ciddiyetle ele almamak, onları kavramak için çaba sarf etmemek kuşkuda kalmanın düşünsel sebeplerindedir.

Kuşku içinde yaşayan insanlar herhangi bir eğilime içtenlikle bağlanamazlar, bir gerçeği benimseyip arkasından sonuna kadar gidemezler. Şüphe içinde kalmayı bir yaşam biçimi olarak benimseyenler sorumluktan kaçınırlar. Sorumsuzca yaşamaya alıştıkları için, her ciddi meseleyi üstlenmekten uzak dururlar. Şüphe içinde bocalayarak yaşayan münâfiklar (gizlice inkâr edenler), inançları uğruna fedakarlık yapmaya çağıldıklarında, fedakarlıktan kaçabilmek için çare ararlar. Gecikmeksizin yerine getirilmesi gereken bir eylem karşısında, harekete geçmeyip duraksarlar. İman edip, bağlandıklarını açıkladıkları peygambere güvenmezler. Onun vereceği hükmü kabul etmeye yanaşmazlar. Bir inanç kesinlikten uzaksa, kuşkular içeriyorsa, o inancın sahipleri -örneğin Yahudiler- inançlarının içeriğini arzularının yönlendirdiği biçimde, kendi istekleri doğrultusunda doldururlar. İnançları, onların tutum ve davranışlarını düzene sokmaz, aksine onlar inançlarını kendi bildikleri gibi düzenlerler. İman ettiği

görüntüsü verip, kesin bir şekilde inanmayan, şüphe içeren bir ruh haliyle yaşayan insanlar, inançlarında samimi olamazlar, meseleye bir oyun, eğlenceymiş gibi yaklaşır. Kendi kafalarında oluşturdukları tasavvurlarla dinlerini oyun-eğlence yerine koyarlar. Dinî değerleri kabul etme konusunda tam istekli değildirler. Metafizik gerçeklikleri haber veren vahiy kaynaklı bilgiler karşısında alaycı bir tavır takınırlar.

Bazı inkârcı kimseler dinî konularda hiçbir dindarlık niyeti taşımayan, dinin gerçeklerini ortaya çıkarmaya yönelik olmayan araştırmalar yaparlar. Yaptıkları araştırmalar kendi şüphe ve kuruntularını sistemleştirmeye yöneliktir. Dinî konularda kuşkular içeren fikirleri ortaya atarak, yayarak, kendisi gibi başkalarının kalplerine de şüphe sokmaya çalışırlar. Kuşku duydukları dinî inanç hakkında tartışmaya girerler, itirazda bulunurlar. Hz. İsa'nın durumuyla ilgili şüphe taşıyan Yahudiler ve Hıristiyanlar, aynı zamanda bu konuda birbirleriyle çekişmişler, tartışmaya girmişler, çelişkiye düşmüşlerdir. Peygamberlerin çağrısına ve getirdikleri kitaplara karşı çıkan insanlar basit/zayıf gerekçeler ileri sürerek, kuşkuculuklarına bir de tartışmacılığı eklemişlerdir. Tartışma (cedel), Kur'an'da inkârcı şüphenin ifade edildiği temel kavramlardan biri olan "el-miryetü" kelimesinin ihtiva ettiği manalardan birisidir.

Kur'an, duygu ve düşünceleri eğiten bir kitaptır. Bu esas çerçevesinde yaptığı çağrılarla, ilâhî gerçekliklerden kuşku duyulmamasını, inançtaki kesinliği (kararlılığı) artırmayı öğütler. Kendini eğitmek (düzeltmek) isteyen herkese, "kuşkulanandan olma!" çağrısını sık sık yineler. "Kuşkulanandan olma!" tarzındaki çağrılarıyla imandaki kesinliği ve kararlılığı artırmayı, Allah'a olan güveni ve bağlılığı sağlamlaştırmayı, perçinleştirmeyi amaçlar. Sadece inanmayanlar için değil, iman etmekte olanlar için de "şüphe" konusunda eğitim ve yönlendirme şarttır. İmanlı olarak yaşayabilmek için, şüpheden uzak durabilmeyi başarmak gereklidir. Pek çok psiko-sosyal etken insanı şüpheye düşürebilir, yakîn/kesin inancı köreltebilir. Bu durum süreklilik gösterir ve gerekli önlemler alınmazsa, kuşkuculuk imanlı kimse için de bir tehdit haline gelir. Kuşkuya karşı, imanlı bireyin de eğitime, düzeltilmeye, gözetilmeye ihtiyacı vardır.

İnsanlar metafizik gerçekliklerden kuşku duymamayı sağlayacak kanıtları evrendeki varlık ve oluşlarda, kendi iç benliklerinde görüp hissedebilme imkanına sahiptirler. Hem Peygamberler tarafından hem de evrende gerçekleşen

olayların/oluşların sağladığı ipuçları aracılığıyla insanlara sürekli bilgi iletilmiştir. Metafizik gerçeklikleri algılamayı sağlayacak, aklî kanıtlar insanların ilgisine sunulmuştur. Evrendeki varlık ve oluşlara dikkat çeken Yüce Allah, ilâhî gerçekliklerden kuşku duyan insanların şüphelerini gidermeyi amaçlar. Bazen insanın doğasından, bazen de bitkiler dünyasından kanıtlar gösterir. Kur'an'ı Hz. Muhammed'in daha önce mevcut olan kitaplardan öğrendiği konusunda şüpheler ortaya atanları, peygamberin yaşam koşullarını kanıt göstererek ikna etmeye çalışır. Kur'an'dan şüphe duyanlara, onun üslup ve içeriğindeki beşer üstü gücün etkisini fark ettirmeye çalışır. Daha önce şüphe duymadan vahye inanan insanların (Ehl-i Kitâb'ın) tecrübelerini kanıt gösterir. "Ashâb-ı Kehf" kıssasında olduğu gibi bazen de tarihsel tecrübeyi kanıt olarak sunar. Fakat beşerî bilgi vasıtaları tek başına metafizik hakikatlerle ilgili verileri bütünüyle ortaya koymaya yetmez. İlâhî gerçeklikler hakkındaki bilginin Allah tarafından gönderilen vahye dayanması gerekir, çünkü bu sahada kesin bilgi tam anlamıyla vahiy yoluyla elde edilir.